

Dil Nedir?

1- GİRİŞ

İletişim hayli karmaşık, dinamik, kültürel/toplumsal ama aynı zamanda da küresel boyutları olan olgular ve olaylar bütünüdür. Eş deyişle, iletişim hem bir olgu hem de insanların edimleri veya etkinlikleridir.

2- İLETİŞİM OLGUSUNU TANIMLAMAK

Fransızca ve İngilizce dillerinde yazılışları aynı söylenişleri farklı olan “communication” kavramı, Latince’deki “communicatio” sözcüğüne dayanır. Communis, benzeşenlerin oluşturduğu ortaklık ya da topluluk anlamına gelmektedir. Kavram, ticaretin gelişmeye başladığı On dördüncü yüzyılda “ticaret ve ilişkiler” anlamında kullanılarak hayli farklı bir anlam kazanır. Daha sonraki yüzyıllarda ulaşım ve haberleşmedeki gelişmelere de paralel olarak “birçok kişiye ya da nesneye ait olan ve ortaklaşa yapılan” anlamından hareketle, özünde yalın bir ileti alışverişinden çok *toplumsal nitelikli bir etkileşimi, değiş tokuşu ve paylaşımını* anlatmaya evrilmiştir.

Liberal paradigma temelli tanımlama çabaları iletişimi bir süreç olarak ele alırken eleştirel paradigma eksenli çalışmalarda anlam üretim uğraşı olarak irdelendiği görülür. Dolayısıyla her disiplinin ve farklı yaklaşımların uzlaştığı bir tanım vermek zordur: Liberal paradigma eksenli çalışmalar *iletişimi iletilerin aktarımı* olarak görür. Gönderici ve alıcıların nasıl kodlama yaptığı ve koda ettiği, aktarıcılarının iletişim kanallarını ve araçlarını nasıl kullandığı ile ilgilenir. Böylesi bir anlayışı benimseyen çalışmalarda *etkililik* ve *doğruluk* eksenli araştırmalar yapılır. İletişimi, bir kişinin davranışını ya da zihinsel durumunu etkileme süreci olarak görür. Eğer etki niyet edilenden farklı veya daha az biçimde gerçekleşmişse bu yönelim iletişimin başarısızlığına uğradığını kabul eder. İletişim sürecinde başarısızlığın nedenlerini bulma yönelimindedir. Bu yaklaşım daha çok “süreç” okulu olarak ifade edilir. Böylesi bir kavrayıştan hareketle yapılmış birkaç iletişim tanımına bakmak gerekirse: “İletişim bilginin fikirlerin, duyguların, becerilerin vb.nin simgeler kullanılarak iletilmesidir”

“İletişim mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilen toplumsal etkileşimdir.”

“İletişim katılanların bilgi yaratıp, karşılıklı bir anlamaya ulaşmak amacıyla bu bilgiyi birbirleriyle paylaştıkları bir süreçtir”.

İletişimle ilgili tanımları artırmak mümkündür ancak zaman, mekan ve niyet gibi soruları içeren bir tanım vermek gerekirse: “Belli bir coğrafyada ve belirli bir zaman diliminde bir grup, topluluk veya toplumda insanlar arasında duygu, düşünce, bilgi ve deneyimlerin paylaşılma sürecine iletişim denir.” şeklinde tanımlamak da mümkündür.

A- İletişimi Süreç Olarak Tanımlamak

Süreç bir olayın sürekli olarak ve birbirini izleyen değişimlerle gelişmesi, başka bir olaya dönüşmesi durumu olarak tanımlanır. İletişim de süreç özelliği gösteren bir edimdir; çünkü iletişim etkinlikleri tek yönlü, düz/doğrusal, tek boyutlu ve statik bir yapıya sahip değildir. İletişimin süreç özelliği iki boyutlu olarak karşımıza çıkar: Bunlardan ilki bireysel boyuttur. Bireyler olarak her bir insan varlığının iletişim gereksinimi değişken ve sınırsızdır. Bireyler bir taraftan kendilerini ve taleplerini başka insanlara anlatma arzusu taşırlar diğer taraftan da içinde yaşadıkları dünyada neler olup bittiğini; başka insanların duygu ve düşüncelerini anlama gayreti içindedirler. İşte bu dinamik süreç içerisinde insanlar hem bizzat kendileri başka insanlardan etkilenecek değişip dönüşürler; hem de süreçte başka insanlarda da değişim gerçekleşebilir.

Süreç kavramına ilişkin olarak vurgulanması gereken özellikler *etken*, *dinamik* ve *sürekliliği* olan bir yapıyı tanımlamasıdır. İletişimin süreç olmasına ilişkin diğer boyutu ise toplumsal ve kültürel olmasıdır.

B- İletişim Sürecinin Temel Öğeleri

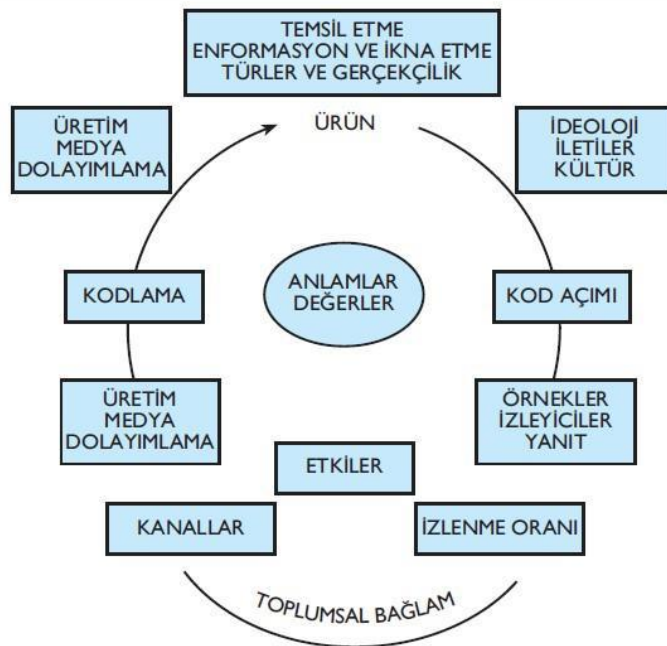
Tüm iletişim etkinlikleri bir süreçtir ve en basit düzeyde bile üç temel öğeye dayanır: Kaynak, ileti ve hedef veya hedef-kitle. Medya izleyicisiyle iletişimde bulunduğu anda bile bu süreç işliyor demektir. İletişim sürecinin üç öğesini de geribildirim, kanal, araç, kodlama-kodaçma, gürültü öğeleriyle olarak genişletmek mümkündür.

a) Kaynak

Kaynak iletişimi başlatan taraftır. Bir duygu, düşünce, haber veya enformasyonu anlaşılır şekilde dışa vuran veya dile getiren taraftır. Bireylerarası iletişim sözkonusu olduğunda kaynak bir insandır; kitle iletişiminde ise medya kuruluşları aldığımız çok çeşitli iletilerin kaynağıdır. İletişim Sözlüğü’nde kaynak şöyle tanımlanır: “Bir iletişim etkinliğinde kaynağı konuşan, yazan ya da bir hareket yapan bir birey ya da bir reklam politikası formüle eden bir grup ya da bir sorunu çözen bir bilgisayar olabilir”. Farklı bir anlatımla kaynak algılama, seçme, düşünme, yorumlama süreçlerinde ürettiği anlamlı iletileri simgeler aracılığı ile gönderen kişi ya da kişilerdir. Kitle iletişiminde ise kaynak profesyonel olarak örgütlenmiş uzman bir topluluktur ve hedef kitle uzak ve farklı mekânlardadır. Kaynak alıcıları net olarak bilmez, ancak genel özelliklerine dair bilgi sahibidir.

Şekil 1.1

Kaynak: Graeme
Burton (1995)
Görünenden
Fazlası, Çev. Nefin
Dinç İstanbul: Alan
Yayıncılık

b) İleti/Mesaj

İletişim sürecinde duygu ve düşüncelerin paylaşılması için üretilen sözel, görsel ve görsel-işitsel somut üretimlere ileti denir. İleti aynı zamanda üretilen ya da inşa edilen anlamlara verilen isimlerdir. Her ileti alıcıya bir çeşit anlam nakleder. Bir baş sallama, bir el hareketi, yakaya takılan bir rozet, seçilen bir parfüm, kullanılan bir sembol, bir şiirin dizeleri, bir şarkı sözü, takılan bir takı veya giysi türü, yüzlerce sayfalık bir roman, beyazperdeden akan görüntülerin hepsi birer iletidir. Bunları n her birisi birer anlam üretim ve paylaşım çabalarıdır.

İleti, *içerik* ve *yapı* olmak üzere iki boyuta sahiptir. İçerik, doğrudan kurulan anlamı veya iletilmek istenen mesajı ifade ederken, yapı da anlamın kurulumunu sağlayan simge, gösterge ve kodlardan oluşan anlatım şeklidir. Ne söylediğimiz iletinin içeriğini oluştururken nasıl söylediğimiz veya nasıl bir üslup kullandığımız da yapı boyutudur. Örneğin “tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” atasözü içerikten ziyade yapının veya üslubun önemine dikkat çeker. Pek çok iletişim çatışması söylenenden daha çok söylenme üslubu veya iletinin yapısından kaynaklanır. İletişimin gerçekleşmesi için sözlü, sözsüz, görsel veya işitsel bir iletinin kurulması gerekir. Bu ileti de alıcı veya hedefte de bir alımlama ve yorumlama süreci gerektirir; anlamın doğru okunabilmesi/anlaşılması için hem kaynak hem de alıcı durumunda olan kişilerin sembollerin anlamı üzerinde uzlaşmış olması, aynı kod sistemini paylaşması gerekir.

c) Alıcı/Hedef

Alıcı, iletişim sürecinde kaynağın karşısına yer alan ve iletilen mesajların ulaşması amaçlanan kişi veya gruptur. Alıcı veya hedef, kaynaktan aldığı iletileri alıp yorumlar ve yine kaynağa sözlü veya sözsüz geri bildirim de bulunur. Kodlama Alıcı, kaynağa geribildirimde bulunduğu iletişimin süreç olma özelliği tamamlanmış olur. Bireylerarası iletişimde geribildirim hemen ve dolaysız olurken kitle iletişiminde geri bildirim dolaylı ve gecikmelidir örneğin okur yorumları. Kitle iletişiminde her zaman geri bildirim yapılmayabilir.

d) Kanal

Bir sinyal taşıyan herhangi bir fiziksel araç veya iletiyi aktaran fiziksel ortamdır. Kanal iletişim olaylarında daha çok teknik boyutu ilgilendiren bir ögedir. Örneğin radyo dalgaları, ses telleri, sinir sistemi, ses dalgaları vb. birer kanal işlevi görmektedir.

e) Araç

İletişim araçları, iletileri kanal boyunca aktarılabilir işaretlere dönüştüren fizik veya teknik araçlardır. Örneğin sesin iletimini sağlayan cep telefonları, düşüncelerin geniş insan toplulukları tarafından okunmasını sağlayan kitap, görüntü ve ses kanallarıyla televizyon, bir fotoğraf, radyo vb

C- İletişimi Anlam Üretimi Olarak Tanımlamak

İletişimi bir anlam üretimi ve paylaşımı olarak tanımlamak, iletişim sürecinin her bir ögesi (kaynak, alıcı, ileti vb) arasında bir ilişki/etkileşim olduğunu ve bu ilişkinin irdelenmesi gerektiği anlamına gelir. İkinci okul da diyebileceğimiz bu yaklaşım, *iletişimi anlamların üretimi ve değişimi* olarak görür. Anlamların üretilmesinde iletilerin ya da metinlerin insanlarla nasıl etkileşime geçtiğiyle ilgilenir. Gerçekte metinlerin kültürün içindeki rolüne bakar. Anlam üretme pratiğiyle daha çok ilgilenir; iletişim ediminde veya anlamların paylaşım sürecinde ortaya çıkan yanlış anlama ve çatışmaları iletişim başarısızlığının mutlak kanıtı olarak görmez. Gönderici ile alıcı arasındaki kültürel farklılıklara daha fazla önem verir; anlaşamama durumunu da farklılıkla

açıklar. Bu okul içerisinde, iletişim araştırması metin ve kültür eksenli olarak irdelenir. Bu okulun kavrayışından hareketle yapılmış birkaç iletişim tanımına bakalım:

“İletişim anlam arama çabasıdır; insanın başlattığı kendisini çevresinde yönlendirecek ve değişen gereksinimlerini karşılayacak şekilde uyarıları ayırt etme ve örgütlemeye çalıştığı yaratıcı bir edimdir.”

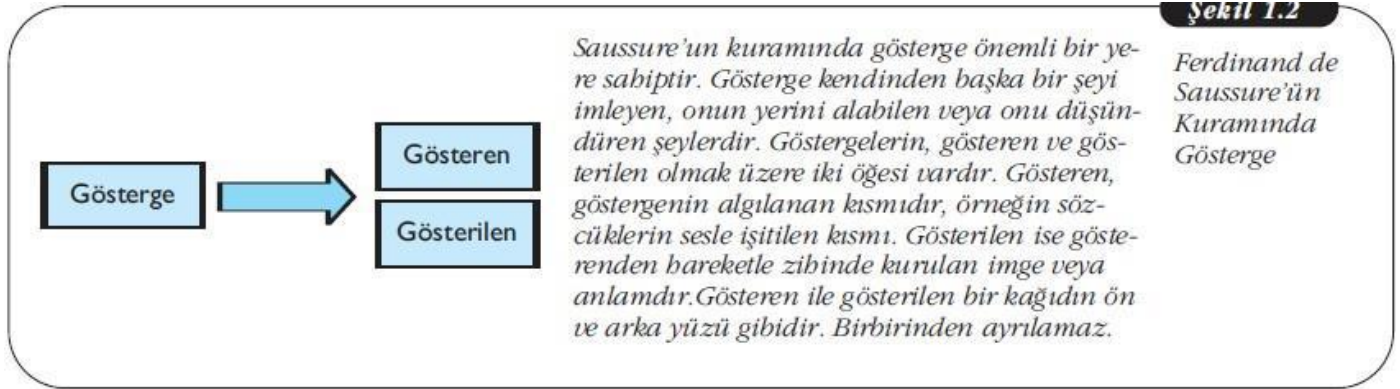
“İletişim insanların kolektif olarak toplumsal gerçekliği yaratıp düzenledikleri bir süreçtir”.

İletişim basitçe bir aktarım süreci olamayacak kadar kurucu bir eylemdir: İletişim her iki paradigmadan da daha geniş bir kavrayışla ve felsefi bakışla “bir yönelme hareketidir”. İnsanları birbirine ve maddi dünyaya (yani nesne dünyasına) bağlayan bir yönelme hareketidir.

D- İletişim: Simgeler Evreni

1960’lı yıllarda dilbilim alanındaki çalışmalar özellikle yapısalcılık kuramının etkisiyle iletişim olgusu iletilerin yalın şekilde aktarımı olarak değil; bir anlam üretim pratiği şeklinde bir bakış açısıyla ele alınmaya başladı. Yapısalcılık ve göstergebilimin öncü isimleri ve görüşleriyle iletişim çalışmalarını etkileyen düşünürlerin başında C.S. Pierce, F. Saussure ve R. Barthes gelir. Söz konusu düşünürlerin takipçisi ve anlamın nasıl kurulduğu sorusuyla daha çok ilgilenen modeller şu üç öğeyle ilgilenir: gösterge, göstergenin gönderme yaptığı nesne ve göstergenin kullanıcıları veya yorumlayanlardır.

Gösterge kendisinden başka bir şeyi temsil eden veya imleyen şeydir. Örneğin, bir futbol maçında bir hakemin kırmızı kart göstermesinin herkes için aynı anlamı, oyuncunun ceza aldığı dolayısıyla oyun dışına çıkması gerektiği anlamının çıkarılması gibi. İşaret parmağın dudakların üstünde dikey olarak tutulmasının “sus” anlamını taşıması, alyansın evliliği temsil etmesi gibi. Göstergelerin nedensiz bir doğası vardır. Uzlaşımlar olmaksızın anlam kazanamazlar veya tümüyle yanlış kod açımına maruz kalırlar.

Pierce göstergeleri üçe ayırmaktadır: Görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge.

Görüntüsel gösterge, temsil ettiği nesnesine doğrudan benzerlik taşır ve onu canlandırır. Bu benzerlik ise çoğu zaman şüpheye yer bırakmayacak şekilde nesnesini anlaşılır yapar. Örneğin haritalar, heykeller, fotoğraflar, maketler, geometrik çizimler.

Belirtisel gösterge ise nesnesiyle doğrudan ve varoluşsal bağı olan göstergelerdir. Nesnesiyle bir ilişkisi olmadığına göstergede ortadan kalkar. Örneğin duman olduğu bir yerde ateş olduğunun rahatlıkla bilinmesi; yağmur bulutlarının olası yağışı işaret etmesi.

Simge, bir şeyi temsil eden ama onunla doğal bir ilişkisi olmayan bir semboldür. Dolayısıyla onun nesnesiyle bağlantısı yalnızca toplumsal uzlaşma sonucu kurulan bir göstergedir. Bir simge dinamik nesnesi tarafından, yalnızca yorumlanacağı yönde, anlamda bulunan bir göstergedir. Doğal dillerdeki bir sözcük, belirttiği şey yalnızca bu anlama geldiğinde anlaşılması mümkündür. Örneğin “terazi” figürünün “adaleti”n simgesi olması gibi. Saussure buna nedensiz gösterge demektedir; çünkü simge ilettiği şeye doğal bir bağıntıyla değil de kurgusal bir bağıntıyla ifade etmesi bakımından rastlantısal ve keyfi bir özellik gösterir. Sözcükler de simgeleştirdikleri anlamla doğrudan ve nedensellik ilişkisi içinde olmayan simgelerdir.

Göstergeler uzayda tek başlarına asılı değildir ve tek başlarına da anlam üretmezler. Anlam üretimi için kod adı verilen, bir kültürün veya toplumun üyelerince ortak olarak kullanılan bir anlam sisteminin olması gereklidir. Kod bir göstergenin/simgenin toplumsal yaşam içinde uygun kullanımını gösterir. Göstergeleri/simgeleri ve bunların hangi bağlamda nasıl kullanılacağını belirleyen kuralları ve uzlaşımları içerir. Kodlar göstergelerin kendi gelenekleriyle nasıl bir arada tutulduklarını, nasıl kullanıldıklarını, nasıl anlaşılacaklarını açıklayan ve yazılı olmayan tanımlamalardır. Tüm gösterge ve kodlar gelenekler adı verilen kurallar aracılığıyla bir arada tutulur.

Saussure göstergelerin kodlar içinde iki şekilde düzenlendiğini belirtir: Bunlar paradigmalar ve dizimlerdir. Bir paradigma bir dizge yani bir yapıdır. Seçim bu dizge içerisinde yapılır ve bir dizgeden tek bir öge seçilir. Örneğin sözcüklerin hepsini aynı anda kullanmayız, konuşurken veya yazarken bir sıralama yaparız. Alfabenin kendisi basit bir paradigma için örnek verilebilir. Harfler yazılı dilin paradigmasını oluştururlar. Paradigmanın iki temel özelliği vardır:

1. Bir paradigmanın tüm özelliklerine sahip olmaları gerekir, yani o paradigma aidiyeti belirleyen nitelikleri paylaşmak durumundadır. Türkçe’nin 29 harften oluşan bir alfabesi vardır; bu bir paradigmadır. % veya & işareti bu paradigmanın içinde yer almaz, çünkü bu işaretler harflerden farklı bir özelliğe sahiptirler.

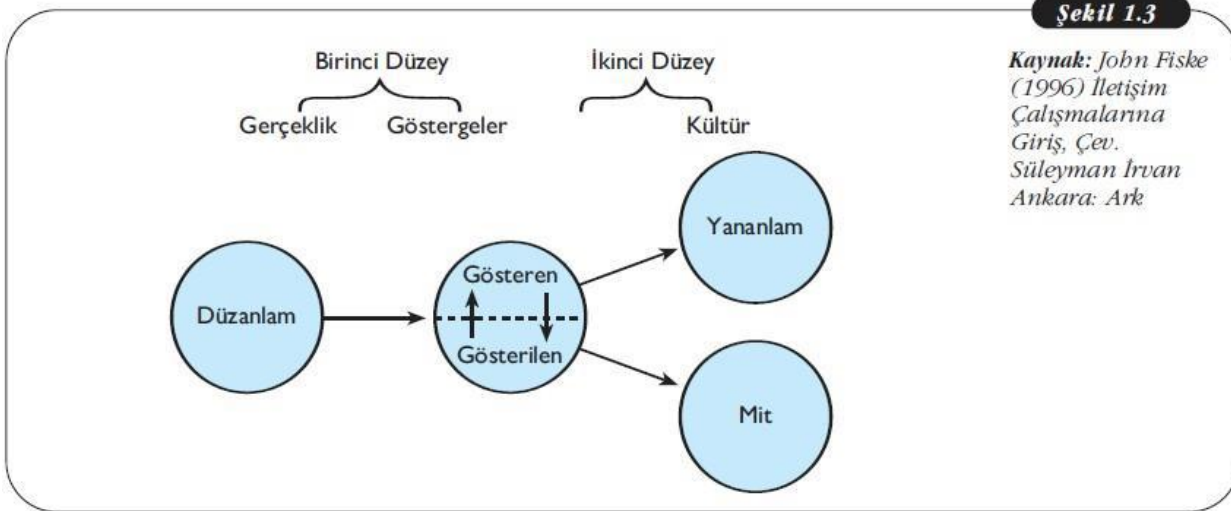
2. Paradigmadaki her birimin, diğer birimlerden kolaylıkla ayırt edilmesi gerekir. Bir paradigmadaki göstergelerin arasındaki farkı, onların gösterenleri ve gösterilenleri açısından söylenebilmesi gerekir. Bir göstereni diğerinden ayırt etmeye yarayan özelliklere o gösterenin ayırt edici özelliği denir.

Paradigmadan seçim yapılarak dizim oluşturulur. Bir paradigmadaki seçilen bir birim normalde diğer birimlerle bitişiktir. Türkçe alfabede 29 harf vardır ve bir sözcük yapmak için tek tek harfler seçilir ve bir sözcük yani bir dizim oluşturulur. Cümle ise sözcüklerin seçiminden oluşan bir dizimdir.

Bir başka Fransız düşünür olan R. Barthes ise göstergenin nasıl işlediğiyle değil anlamın toplumsal olarak nasıl üretildiğiyle ilgilenmektedir. Çünkü anlam yapısalcılıkla birlikte metnin içinde verili olarak bulunan ve statik/değişmez bir yapı olarak kabul edilmemektedir. Anlam okur/izleyici/dinleyici ile metin arasındaki etkileşimle kurulmaktadır; okur ile metin arasında dinamik bir süreç yaşanmaktadır. R.Barthes anlam üretiminin iki düzeyde gerçekleştiğini belirtir ve bunları da düz-anlam ve yan-anlam olarak adlandırır.

Düz-anlam, anlamlandırmanın birinci düzeyini oluşturur. Bu düzey, göstergenin göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi ve göstergenin de gerçek yaşamdaki/dışsal dünyadaki göndergesiyle ya da nesnesiyle ilişkisini açıklar. Barthes'ın düz-anlam olarak ifade ettiği bu düzey, toplumsal uzlaşmayı ifade eder. Kavramlar boşlukta bir anlama sahip olamazlar, kültürel olarak uzlaşılan anlamlara sahiptirler.

Yan-anlam ise Barthes tarafından anlamlandırmanın ikinci düzeyi için kullanılır. Yan-anlam göstergenin, dış dünyada temsil ettiği nesnesi ve onu kullanan insanlarla ilişkisini tanımlar. Düşünürün göre dil, düz-anlam düzeyinde bir üstdildir ve bu üstdil yan-anlama yaslanarak bir yapıya kavuşur kullanıcıları arasında bir anlam bu yapıdan hareketle üretilir. Örneğin siyah-beyaz çekilmiş bir sokak fotoğrafı düşünelim. Bu fotoğrafa bakıldığında herkes bir sokak fotoğrafı olduğunu belirtecektir; bu fotoğrafın düz anlamıdır. Bu sokağa yüklenen anlamlar, çocukluğunda trafiğin olmadığı, Arnavut kaldırımlı sokaklarda grup oyunları kurup oynayabilen yetişkinler için mutlu geçmişi; kent yaşamının kapalı siteleriyle artık yok olmaya yüz tutmuş mahalleyi ve komşuluk ilişkilerini anlatıyor olabilir. Farklı insanlar tarafından kurulan farklı anlamlar da yan anlamı oluşturur.

E- Mit

Barthes, göstergelerin ikinci düzeyde işleyişine ilişkin olarak üç yoldan ikincisinin mit olduğunu belirtir. Düşünür mit kavramını “bir kültürün, gerçekliğin ya da doğanın bazı görünümünü açıklamaya veya anlamaya sağlayan bir öykü” olarak tanımlar. İlkel mitler yaşam ve ölüm, insan ve tanrılar, iyi ve kötü hakkındadır. Modern dönemlerin mitleri ise erillik ve dişilik yani kadın ve erkek kimliği, aile, başarı, kariyer, statü vb. üzerinedir. Barthes'e göre, bir mitler herhangi bir şey üzerine düşünme, onu kavramsallaştırma veya anlamının kültürel yoludur. Sözlü kültür döneminde öykülerinin işlevini modern çağlarda mitler almıştır. Barthes, mitlerin ana işlevinin tarihi doğallaştırmak olduğunu öne sürer. Bu işlev mitlerin aslında belirli tarihsel dönemlerde egemen olmayı başarmış toplumsal sınıfın ürünü oldukları ve onların çıkarlarına hizmet ettiklerini işaret eder. Örneğin annelik rolü toplumsal olarak yapılandırılmasına karşın kadının doğal olarak sahip olduğu, verili bir özellikmiş gibi anlatılır.

3- TOPLUMSAL YAŞAMIN KURUCUSU OLARAK İLETİŞİM

İletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere ve dönüşmelere bağlı olarak bizzat kendi yapısı da değişime/dönüşüme uğrayan, insana özgü bir olgu ve insan hareketleri/eylemleridir. Aristoteles insan için “zoon politikon” nitelemesini yapmaktadır. Çünkü, ona göre siyasal sistemler, ortak yapılar ve gruplar halinde yaşayan sosyal hayvandır. Grup olarak yaşamak insanın doğasında vardır. Gruplar halinde yaşama başka canlı türlerinde de görülse de Aristoteles'e göre insan, dil kullanımıyla hayvanlardan ayrılmıştır ve dil yetisi de grup oluşturmada en asil araçtır.

A- Önce Söz Vardı...

Saussure dil ile söz arasında ayrımı yapan ilk düşünürdür. Ona göre dil toplumun tüm bireylerini kuşatan soyut bir sistemdir; toplumsal ve kültürel olarak yapılandırılan bir sistemdir; söz ise konuşma ile ilişkilendirilebilir ve dilin bireysel kullanımıdır.

B- Dilin Gelişimi

Zillioğlu bu görüşleri şöyle özetlemektedir: Bir görüşe göre sözcükler ile dile getirdiği nesnesi arasında bir özdeşlik olabileceği varsayımı kabul edilmiştir. Bu nedenle de sözcüğün anlamının toplumsal bir uzlaşıya bağlı olarak değil, doğal bir ilişkiselliğe sahip olduğunu öne sürerler. Bu nedenle de dilin doğadaki seslere öykünme ve onların taklidinden doğduğu ancak süreç içerisinde orijinal söylenişinin değiştiği ve unutulduğu kabul edilmektedir. Örneğin (şırıl şırıl) su sesi, hav-hav köpek sesi. Bu görüş Sokrat ve Platon tarafından eleştirilerek reddedilse de uzun süre taraftar da bulmuştur.

Sofistler de dili bir sistem olarak ele almışlar; dilbilimsel ve dilbilgisel konularla ilgilenmişlerdir. Dilin gündelik toplumsal yaşamda ve siyasal hayatta nasıl kullanılması gerektiği konusunda kafa yormuşlardır. Onlara göre, dil kuramının asıl işlevi konuşma/söylev sanatının geliştirilmesidir. Çünkü sözcükler nesnelerin doğasını dile getirmek ve onları betimlemek için değil, insanlar da belirli duyguları uyandırmak ve onları belli eylemlere yönlendirmek için kullanılmalıdır.

Eski Yunan düşünürlerinden Demokritos ise dilin insanın duygusal dünyasındaki belli seslerden kaynaklandığını öne süren ilk düşünürdür. Bu görüşe göre dilin ortaya çıkıp gelişimi insan duygularının bilinçsiz anlatımları ve ünlemlerine dayanmaktadır. 19. YY'da Darwin'in geliştirdiği Evrim Kuramı bu düşünceyi savunanlara bilimsel zemim oluşturmıştır. Darwin, canlı varlıklar tarafından dile getirilen seslerin biyolojik gereksinimlerin dışı vurumu olduğunu ve belli biyolojik kurallara bağlı olduğunu göstermiştir. Bazı düşünürler çığlıktan konuşmaya geçişi değişimle açıklarken bazıları da konuşmaya geçişi dışlaştırma yani öznel nesnele geçişle gerçekleştiğini öne sürmektedir.

Yalnızca insana özgü olan "soyut düşünme" yeteneği de çoğuna dile bağlıdır. Bir şeye bir ad vermek de bir soyutlamadır. Örneğin bir çiçek türüne gül diye isim vermek ve her defasında gül kavramını ifade etmek onun çam, sarmaşık, masa sandalye vb. olmadığını insan zihninde tıpkı Saussure'un işaret ettiği gibi diğer bitkiler veya nesnelerden farklılığıyla bir anlam kazanır, gül sözcüğünün nesnesiyle bağ kurulur.

*** DİKKAT: Yazının bulunuşundan önce, bilginin aktarılabilmesi tek kanal vardır: İnsan hafızasından destek alan söz. Bu dönemi en iyi simgeleyen olay maraton koşucusunun öyküsüdür: İ.Ö. 490 yılında, Yunanlıların Perslere karşı kazandıkları zaferden sonra haberci, Atina'ya kadar koşar, orada ülkesinin zaferini bir nefeste anlattıktan sonra bitkinlikten ölür. Taşındığı haberle bütünleşmiş gibidir ve onu içinde attıktan sonra, sanki simgesel olarak yok olmaktadır.

C- Toplum Örgütlenmesi ve İletişimin Gerekliği

Toplum mutlak, önceden verili, otomatik olarak gerçekleşen ve doğadan gelen bir örgütlenme biçimi değildir. Aksine toplum yaşam veya toplumsal örgütlenme biçimi, önündeki sorunları aşabilmek için insanın sonradan geliştirdiği bir çözüm biçimidir. Parsons'ın toplum tanımı takip edilerek söyledikte, insanlar "uzun vadeli varolanın temel fonksiyonel gereklerini kendi kaynaklarından alan bir toplumsal sistem" geliştirerek doğada kendi varoluşlarını gerçekleştirir.

Kongar Childe'dan hareketle şu tespiti yapmaktadır: Tarihçilerin ilerleme kavramından anladıklarıyla zoologların evrim tanımlayışı benzer bir anlama sahiptir. Organik evrim ile kültürel evrim arasında önemli benzerlikler vardır. Kültürel ilerleme, hücrelerle ve kalıtım yoluyla geçmediği için organik evrimden ayrılır. Kültür ve geleneklerdeki değişimler, bilinçli kişiler tarafından hızlandırılabilir veya yavaşlatılabilir.

D- Teknolojik Determinizm

Toplumsal örgütlenme ve kültürel yapının doğrudan iletişim teknolojilerinde değişime bağlı olduğunu öne süren yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşım teknolojik determinizm olarak adlandırılır. Bu görüşün öncü isimleri Kanadalı iletişimbilimci Harold Innis ve Marshall McLuhan'dır. Her iki düşünürün de yapmaya çalıştığı uygarlık tarihindeki gelişmeleri ekonomi merkezli değil iletişim teknolojileri eksenli analiz etmektir. Çünkü onlara göre, tarihin değişim dinamiğini iletişim teknolojilerdeki yeni icatlar sağlamıştır. Örneğin Innis, Kanada'da demiryollarının kapitalist gelişmedeki yerini ilk çalışmasında iktisadi açıdan ele alırken daha sonra ki çalışmalarında iletişim sistemi bağlamına yerleştirerek irdeler ve On Dokuzuncu yüzyıldaki hızlı dönüşümlerin iletişim teknolojilerindeki yenilikler kaynaklı olduğunu öne sürer. Ona göre, İnsan kendi teknolojisi ile varolmaktadır ve toplumsal örgütlenme tarzı ve kültürel değişimler, iletişim araçlarının birer fonksiyonu olarak görülmelidir.

Innis, İmparatorlukların tarihsel dönüşümü ve yıkılışını iletişim araçlarının maddi boyutuyla açıklar. Innis'e göre hesaptasları, Paleolitik ve Mezolitik çağdan farklı olarak sayma işleminde kil gibi yeni bir malzeme kullanımıdır. Taşınabilir formatta olması, tekrar tekrar düzenlenebilir bir yapıya sahip olmaları, yalnızca niceliksel bilginin değil niteliksel bilgi de içermeleri nedeniyle tarım işleri ve ticari etkinliklere genişleme olanağı sunmuş ve hesaplamada ticaret kapasitesini artırmıştır.

H. Innis'in takipçisi olan M. McLuhan iletişim teknolojilerini insanların duyuları üzerindeki etkileri ekseninde ele alır. Ona göre her yeni iletişim teknolojisi farklı bir duyunun gelişimine etki eder ve bireylerin duyularındaki farklı gelişmeler onların zihinsel algılama ve yaratma edimini de değiştirir. Bireylerin algı yapısındaki dönüşümlerde kaçınılmaz olarak kültürel üretimi etkilemekte ve toplumsal yapının değişimini sağlar. Farklı bir ifadeyle, toplumsal yapılanma ve kültürel üretim bu farklı duysal algıların gelişimi doğrultusunda şekillenir. McLuhan'a göre her yeni buluş insanın bir uzantısıdır; sözlü kültürün egemen olduğu dönemlerde duysal (kulak) duyuya bağlı olarak yaşayan insan matbaanın bulunuşuyla da görsel alana kaymıştır.

McLuhan'ın vurgulamaya çalıştığı insanların konuşma ve eylem tarzları yeni iletişim araçlarının içselleştirilmesiyle yakından ilgilidir. Ona göre duyular arasında dolayısıyla da kültür alanındaki asıl dönüşüm Batılı toplumlarda matbaanın keşfiyle

yaşanmıştır. Çünkü Batılı insan artık göz dünyasına yani görselliğe yönelmiş, kulak dünyası veya sözlü kültürün bireyleri jest-mimiklerle veya sözlü tepkilerle içine alan “sıcak” dünyasının yerine insanı bireyselleştiren ve yalnız bırakan bir yazılı kültüre geçiş olmuştur.

McLuhan insanlık tarihini dört döneme ayırır. Bir dönemden diğerine geçiş iletişim teknolojisindeki değişimden önemli oranda etkilenmiştir:

- Kabile Çağı
- Edebiyat Çağı
- Basım Çağı
- Elektronik Çağı

Kabile çağını değiştiren buluş fonetik (sescil) alfabenin bulunuşudur. İnsanların seslere aynı anlamı yüklemesiyle işbölümü gelişir, yeni bir toplum yapısına geçilir. Alfabenin bulunmasıyla da **Edebiyat Çağı** yani sözlü kültürün egemen olduğu bir toplumsal örgütlenmeye geçilir. Gutenberg’in matbaayı keşfi ile de batılı toplumlarında **basım çağı** başlamış, kültürel yapı ise sözlü kültürden önemli bir kopuşla yazılı kültüre evrilmiştir.

4- TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME VE İLETİŞİM SİSTEMLERİ

İnsanın uzun ve çetin uygarlık tarihinde ekonomik üretim tarzı ve ilişkilerine paralel bir toplumsal örgütlenmeye yönelmiştir. İşte bu örgütlenme şekline içkin olarak iletişim bir kurucu öge olarak karşımıza çıkarken aynı zamanda toplumların evrim sürecinde iletişim araçları ve sistemleri de farklılaşmakta ve farklı sistemlere dönüşmektedir.

A- Yazı ve Toplumsal Örgütlenme

İnsan on binlerce yıldan günümüze resimler, göstergeler ve tasvirler aracılığıyla mesaj iletmenin sayısız yolunu icat etmiştir.

Ancak yazının kendisi kullanıcıların düşündükleri ve hissettikleri ya da ifade edebildikleri her şeyi somutlaştırıp açıkça belirleyebilecekleri düzenli bir gösterge veya simgeler bütünü oluşturulduktan sonra ortaya çıkmıştır.

Childe’a(1998: 94) göre, bir yazı sisteminin icadı, onları ortak amaçlar için kullanırken simgelere verilecek anlamların ne olacağı hakkında toplumun bir uzlaşmaya varmasından başka bir şey değildir.

B- Matbaa ve Kültürel Değişim

Uygarlık tarihinde yazıdan sonra matbaanın çok önemli bir yeri vardır; çünkü matbaa kültürel yaşamda yeniliklerin başlatıcısı olmuştur. Matbaa yazı aracılığıyla fiziksel varlık kazanan insan düşüncesinin hızlı ve daha kolay şekilde çoğaltılmasına yol açar. Tarih öncesi uygarlıklarda da düzenli iletişime ihtiyaç duyuldu ve bu gereksinimi gidermek için çeşitli yöntemler geliştirildi: İlk düzenli iletişim sistemi gelişen bir yol ağına sahip olan Ahamenidler tarafından M.Ö.490-425 yılları arasında kullanılmıştır. Posta sistemi için yol, atla bir günde geçilebilecek bölümlere ayrılmıştır. Haber buralarda bekleyen atlı haberciler tarafından elden ele geçirilmek suretiyle iletilmiş; idari ve askeri amaçlı olarak kullanılmıştır. İran’da Sasaniler’de bu sistemi kullanmışlardır. Roma İmparatorluğu da Curcus Publicus adı verilen geniş bir iletişim sisteminde, askeri yollarda ve atlı kişilerle haberleşme ihtiyacını karşılamıştır. Osmanlı İmparatorluğu da gelişkin bir iletişim ağına sahiptir. Sarayın resmi yazışmalarını Mektupçu Kalemî’nde, sarayla eyaletler arasında bilgi alışverişi de atlı ulaşımın gerçekleştirildiği Çavuş örgütü ile sağlamıştır. Avrupa’da modern çağlara geçişi de temsil eden XV. YY’da artık sembolik içerik ve enformasyon üretimi yüz yüze iletişim bağlamından çıkarak, teknolojinin yer aldığı dolayimli bir hale geçmiştir. Dolayimli etkileşimde ilk basamağı kuran ise matbaadır.

*** *Belli bir coğrafyada ve belirli bir zaman diliminde bir grup, topluluk veya toplumda insanlar arasında duygu, düşünce, bilgi, deneyimlerin aktarım ve paylaşılma sürecine iletişim denir.*

*** **Kaynak:** Bir iletişim etkinliğinde konuşan, yazan, bir hareket yapan veya anlamı kodlayan bir birey ya da bir reklam politikası formüle eden bir gruptur.

*** **Kodlama:** Bir mesajın, iletişim kanalının özelliklerine uygun olacak şekilde, bir simgeleştirme sistemi aracılığıyla fiziksel olarak iletebilecek veya taşınabilecek duruma çevirme.

*** **Kod Açımı:** Mesajların doğasını yorumlama, çözümleme ve anlama süreci. (Mutlu;1995:218-219)

*** *Gösterge kendinden başka şeyi temsil eden kavram, simge, nesne vb. her şeydir. Gösterge duyu organlarıyla kavranabilen fiziksel bir şeydir ve varlığı kullanıcılarının onu bir gösterge olarak kabul etmesine bağlıdır.*

*** *Simge, bir şeyi temsil eden ama onunla doğal bir ilişkisi olmayan bir semboldür. Eğer yorumlayan olmasa kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek olan bir göstergedir.*

*** **Kod:** Uzlaşımsal şekilde göstergelerin nasıl kullanılması gerektiğini anlatan kurallar bütünüdür ve yazılı değildir.

*** *Dil en temel konuşma ve düşünme aracıdır. Dışsal dünyayı algılamayı, yorumlamayı, bilgiye erişimi ve paylaşımı sağlayan temel etkidir. Gerçeğin örgütlenmesi; görme ve temas alanının dışında olmasına rağmen hayal kurma tümüyle dilin*

olanaklarıyla mümkündür. Dil bir soyutlamadır, bir modeldir. İnsan böylesi bir sisteme sahip olduğu için toplu bir yaşam düzeni inşa edebilmektedir.

*** İnsan varlığının iletişime en çok ihtiyaç duyduğu alfama bireysellikten çıkıp, toplumsal yaşama entegre olması ile başlar. Toplumdaki beraberlik iş bölümünü zorunlu kılar ve iş bölümündeki düzen iletişim yoluyla sağlanır. Önce söz ve sözlü anlatımla başlayan insanın iletişim serüveni, artı ürünü hesaplama ve ticari ilişkiler kurma ihtiyacından yazılı belgelere; hızlı ve güvenilir haberleşme talebinden küresel bir ağ ortamında birleşme ve ekonomik, politik, sosyal ve kültürel etkileşimi tüm dünya çapında deneyimlemeye evrilir.

SORULAR

1. Aşağıdakilerden hangisi bir iletişim tanımıdır?

- a. Rüya görmektir
- b. Kaynağın kendisidir.
- c. Matbaanın icadıdır.
- d. Bireysel ve her zaman doğrusal olarak ilerleyen bir süreçtir.
- e. Bilginin fikirlerin, duyguların, becerilerin vb.nin simgeler kullanılarak iletilmesidir.

2. Yazılı olmayan ve uzlaşım sal şekilde göstergelerin nasıl kullanılması gerektiğini anlatan kurallar bütününe ne ad verilir?

- a. Kod
- b. Simge
- c. Paradigma
- d. Yan-anlam
- e. Düz-anlam

3. Hangisi iletişim sürecinin öğelerinden biri değildir?

- a. İleti
- b. Kaynak
- c. Araç
- d. Gösterge
- e. Alıcı

4. Bir kültürün, gerçekliğin ya da doğanın bazı görünümelerini açıklaması veya anlamasını sağlayan öyküye ne ad verilir?

- a. Gösterge
- b. Kod
- c. Mit
- d. Simge
- e. Kaynak

5. Dil ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- a. Dil olmadan da kültür üretimi yapılabilir
- b. Dil toplumun bireylerini kuşatan soyut bir sistemdir.
- c. Dil özel olarak kurgulanmış bir araçtır.
- d. Dil, bireyseldir.
- e. Dil toplumların simgesel evrenini belirler.

6. Toplumdaki işbölümü düzenleyen nedir?

- a. Siyaset
- b. İletişim
- c. Ekonomi
- d. Kitle İletişim Araçları
- e. Sivil Toplum Kuruluşları

7. Aşağıdakilerden hangisi göstergenin tanımıdır?

- a. Gösterge, kendisinden başka bir şeyi temsil eden veya imleyen şeydir.
- b. Gösterge, bir sinyal taşıyan herhangi bir fiziksel araçtır.
- c. Gösterge, iletişim sürecinde kaynağın karşısına yer alan ve iletilen mesajların ulaşması amaçlanan kişi veya gruptur.
- d. Gösterge, iletişimi başlatan taraftır.
- e. Gösterge iletişimin kod açımında açığa çıkar

8. Toplumsal örgütlenme ile iletişim sistemi arasında nasıl bir ilişki vardı?

- a. İletişim sistemleri toplumdaki bağımsız yapılarıdır
- b. İletişim teknolojileri toplumsal örgütlenmeyi şekillendirir
- c. İletişim sistemleri ile toplumsal örgütlenme arasında bir ilişki yoktur
- d. İletişim sistemi toplumsal örgütlenme yapısının ihtiyacını karşılayacak bir tarzdadır.
- e. İletişim sistemlerinin gündelik yaşamla bir bağı yoktur

9. Aşağıdakilerden hangisi matbaanın toplumların kültürel gelişiminde sahip olduğu etkilerden biri değildir?

- a. Matbaayla birlikte bilgi üretimi ve yayımında kopukluklar ortadan kalktı.
- b. Söylentiye dayalı kültürü zayıflatarak daha kesin sayılabilecek bilginin gelişimine olanak sağladı.
- c. Bilgiye ulaşmayı kolaylaştırdı ve hızlandırdı.
- d. Bilgiye ulaşmak daha ucuz oldu
- e. Belli konularda derinlemesine bilen kadrolar yerine her konuda genel bilgi sahibi olan kadrolar oluştu.

10. Mesajların çözümlenme ve yorumlanma sürecine ne denir?

- a. Simge
- b. Kodlama
- c. Yananlam
- d. Düzanlam
- e. Kod açma

1. E 2. A 3. D 4. C 5. A 6. B 7. A 8. D 9. C 10. E

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ – ÜNİTE 2

İletişim Araştırmaları

1- GİRİŞ

Kitle iletişim araçlarında ulaşılan böylesi bir teknolojik gelişim ve kullanım yaygınlığı kaçınılmaz olarak toplumların ekonomik, politik ve kültürel yaşamlarında etkili bir aktör olarak yer almakta; araştırmacıları da kitle iletişimi veya medya konusunda daha fazla çalışmaya motive etmektedir.

2- MEDYAYI NEDEN ÇALIŞMALI?

Kitle iletişim araçlarıyla kuşatılan modern insanlar, böylesi bir gündelik yaşam içerisinde kimi zaman somut ilişkiler kimi zaman ise sanal ilişkilerin bir kesişmesi, buluşması ve akışkanlığı içerisinde soluk alıp verir. En çok bilinenleri Facebook ve Twitter olan sosyal medya ise “beşinci güç” sıfatıyla yükselmekte, günlük yaşamda sosyalleşme arzusundan politik eylemleri örgütlemeye kadar yeni bir güç olarak kafa yormayı hak etmektedir.

Medyanın gücü onun çok geniş sayıdaki insan kalabalıklarına ulaşma kapasitesinden gelir ve insanların düşüncelerini etkileme potansiyeli de ulaştığı geniş insan topluluğu düşünüldüğünde bilimsel çalışma yapmaya değer bir konudur. İlk kurumsallaşan kitle iletişimi, basın kurumu olduğu için ilk iletişim araştırmaları da Amerika Birleşik Devletleri’nde gazeteler üzerine yapılan çalışmalardır. Çünkü ABD’de gazeteler 1910 yılında hayli yüksek rakamlarda tirajlara ulaşmış; yine aynı yüzyılda kurumsallaşan reklam ve ilan sektörü sayesinde de gelirlerini artırmışlardır.

19. yüzyılın kitle hareketleri ve 1. Dünya Savaşı’nın geniş bir alanı kapsaması nedeniyle ilk dönem iletişim araştırmalarında “propaganda” konusu ve “propaganda teknikleri” yoğun olarak çalışılan bir konudur.

Medyanın toplumsal yapıdaki rolü, işlevleri düşünüldüğünde medya üzerine bilimsel çalışmalar/araştırmalar yapmak önemli ve gereklidir çünkü günümüz toplumlarında ekonomik alandan toplumsal ve kültürel alana kadar toplumsal yaşamda önemli meselelere doğrudan bir aktör olarak katılan önemli bir güçtür.

3- MEDYA GÜCÜ

Henüz yakın zamanda geride bıraktığımız 20. yüzyıl “kitle iletişiminin ilk çağı” olarak adlandırılmaktadır. Henüz çok genç olan iletişim araştırmaları tarihi boyunca iletişim bilimcilerin şu üç konu etrafında daha çok zihinsel emek harcadıkları görülmektedir:

- Yeni iletişim araçlarının gücü
- Sosyal bütünleşme veya dışlamada/dışa fırlatmada medyanın yeri
- Halkın aydınlatılması/bilgilendirilmesi veya manipüle edilmesinde medyanın rolü. Bu üç temel soru gerçekte iletişim araştırmalarının bugününü anlamamıza da temel sağlamaktadır. Çünkü başlangıçtan günümüze araştırmacıların anlamaya ve anlatmaya çalıştığı toplumsal mesele, medyanın insanları ve/veya toplumları *etkileme ve yönlendirme veya manipülasyon* potansiyelidir.

İletişim araçlarının ve teknolojilerinin toplumların üretim şekli ve ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktığı; diyalektik bir ilişki ile de değişip dönüşür. Kitle iletişiminin gelişimi medya kuruluşlarının ticari bir işletme veya şirket olarak faaliyet alanını genişletme ve pazar dinamikleri doğrultusunda program üretmeleri anlamına da gelmektedir.

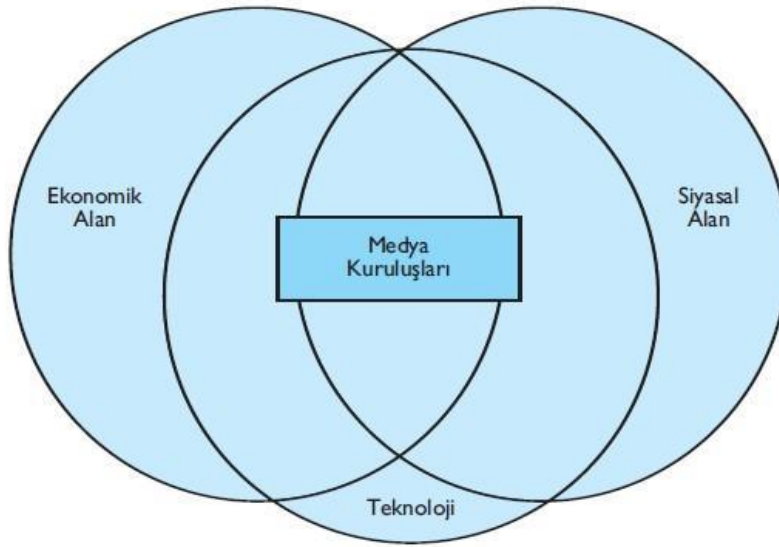
Kitle iletişim sistemleri iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle ele alınır. Kitle iletişim sistemlerinin teknolojik gelişmelerin süregelenliğinin yanı sıra kaçınılmaz etkileşim içinde olduğu iki önemli toplumsal alan daha vardır: Ekonomik yapı ve politik düzen.

Medya kuruluşlarının farklılığı, baştan beri “kamu yararı”na hizmet eden tarzda bir üretim yaptığı söylemidir. Kamusal yararı da şu işlevinden hareketle yerine getirir: Siyasal alana dair haber ve enformasyon sağlayarak halkı bilgilendirir. Kamusal tartışmalar başlatır; yeni görüşlerin ifade edilmesi için de kamusal forum veya arena sağlar. Halk adına gazetecilere ve siyasal aktörlere soru yöneltebilir; kurum ve kuruluşların demokratik, adil ve hukuka uygun işleyişi için baskı gücü oluşturur. Yolsuzluk, görevi kötüye

kullanma veya anti-demokratik uygulamalar gibi aksaklıklardan halkı haberdar eder ve kamuoyu oluşumuna katkı sağlar. Kamuoyuna duyurması ve eleştiri/yorum aracılığıyla da baskı gücü olur.

Şekil 2.1

Medya ekonomisi ve siyasal alan ile teknolojik gelişmelerin tümünden etkilenir ve onları etkiler.

4- İLETİŞİM ARAŞTIRMALARININ GÜNDEME GELİŞ KOŞULLARI

On dokuzuncu yüzyıl sonları ve Yirminci yüzyıl başları ulaşım araçları olarak bisiklet, otomobil ve uçağın önemli gelişme gösterdiği dönemdir. Bunların sağladığı mekan duygusu, demiryolu ve buharlı gemi yolculuklarının artan hızı zaman dilimleri aracılığıyla Dünya Standart Zamanı'nın belirlenmesine yol açar. Bu ise kültürel kimliğin doğrudan ve yerel olandan uzaklaşmasıdır. Sanat alanında kübizm ve fütürizm mekan ve zamandaki bu değişimlere hem karşılık verir, hem de bu gelişmeleri övgüyle karşılar. Kübizm, bir yüzey üzerine farklı perspektifleri eşzamanlı olarak yerleştirerek mekânı parçalar ve onu yeniden konumlandırır. Fütürizm ise yaşamın yeni teknolojiler sayesinde hız kazanan akışını iyimserlikle karşılar.

İletişim araştırmaları 20. yüzyılın başlarında ilk kez Amerika'da sosyoloji, sosyal psikoloji gibi temel sosyal bilim disiplinleri içerisinden yapılmıştır.

Hitler dönemi Almanya'sının kuramcılarından Goebbels bütünle olduğu kadar ayrıntılarla da ilgilenmiştir. "Radyo sayesinde rejimin her türlü isyan düşüncesini ortadan kaldırdığını" belirterek Hitler'in şu cümlesini tekrarlamaktadır: "Savaş zamanı, sözcükler birer silahtır". Goebbels'in radyoyu bir kitle iletişim aracı olarak bu kadar önemli görmesini sağlayan Rusya'da yaşanan Sosyalist Devrim, Almanya ve Macaristan'da yaşanan büyük kitlesel hareketlerdir.

Resim 2.1

II. Dünya Savaşı yıllarında radyo insanların en temel haber ve bilgi edinme kaynağı olmuştur. Radyo kullanımının siyasal iktidarlar tarafından da desteklenmesiyle Avrupa'nın en ucra köşelerine kadar radyonun erişimi sağlanır.

Kitlese hareketlerin en önemlisi Sosyalist Devrim'dir. Çünkü Sosyalist Devrim sadece ayaklanmayla kalmamış, kitlelerin yönlendirilmesiyle belli sonuçların alınabileceği ve toplumda radikal değişimlerin yapılabileceğini de göstermiştir.

Sosyalist Devrimi'nin önemi liderler öncülüğünde köylü ve işçilerin sahneye çıkmasının yanında, onların Sosyalist ilke ve hedeflerle yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Sosyalist Parti sadece yönetici, siyasal bir organ değil, aynı zamanda kitlelere dönük eğitim, propaganda ve denetim seferberliğinin de bir aracıdır. Sosyalistler yeni rejimi benimsetme ve halkı yeni sisteme motive etmede kitle iletişim araçlarına büyük önem vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerinde benzer bir tutum benimsenmiş; ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayide hanedanlık tarafından modernleşme hareketinin halka anlatılması ve benimsetilmesi amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Devrimler gibi toplumdaki radikal değişimlerde siyasal otorite, kitle iletişim araçlarını halkı rıza üretme amaçlı olarak kullanmaktadır.

Bu bağlamda bir başka önemli olay da Kızıl Ordu deneyimidir. Ekim Devrimi'nden kısa süre sonra Troçki tarafından kurulan Kızıl Ordu, işçi ve köylülerin hızlı bir askeri eğitimden geçirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Troçki, Kızıl Ordu'nun inşasında, deneyim sahibi Çarlık subaylarından yararlanmıştır.

Sosyalistlerin belli ilkelerin yaygınlaştırılması ve rejimin benimsetilmesi çabalarında yararlandıkları kitle iletişim araçlarından biri de sinemadır. Sovyet sineması, devrimle birlikte Bolşevik iktidarı kitleler nezdinde meşrulaştırma işlevini üstlenmiştir. Sinema, aynı zamanda kitleleri denetleyici, yönlendirici bir işlev kazanmıştır. Sovyet Rusya'sında sinemanın eski düzenden, Çarlık'tan farklı bir düzen yaratmak adına toplumsal birer mekân olarak kilisenin ve meyhanenin yerini aldığı öne sürülmüştür. Troçki, sinema salonlarının, alkolün ve dinin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini silmek için en önemli dayanaklardan biri olduğu kanısındadır. Sinema aracılığı ile yeni bir kimliğin -ki bu yeni kimlik Sovyet insan modelidir- kitlelere benimsetilmesine ve kitlelerin geleneksel mekânları olan kilise ve meyhaneden bağlarının koparılmasına çalışılmıştır.

Hitler, Goebbels ve Stalin gibi diktatör yöneticiler, sinemayı sadece kitlelere yönelik propaganda aracı olarak değil, aynı zamanda birer enformasyon aracı olarak da kullanmışlardır.

Stalin, yeni Sovyet tipi insanın yaratılmasında kitle eğitiminin büyük gücünü görmüştür. Bu amaçla tıpkı Nazi Almanyası'nda olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de kurulan propaganda okullarında yüz binlerce propagandacı ve kışkırtıcı yetiştirilmiştir. Bunlar, sadece üretkenliği artırmak için fabrikalarda ve tarım işletmelerinde değil, şehir ve köylerde gençlere yönelik kültür ve eğitim kurumlarında, sportif faaliyetlerde olağanüstü bir yaygınlıkta istihdam edilmişlerdir. "Genç komünistlerden meydana gelen 'gezici ekipler' ordu içinde dolaşır, köylere gider, buralarda kısa süre kalır, oyun oynar, şarkı söyler, politik konferanslar verirler. Böylelikle bir çok kanaldan (basın, radyo, tiyatro, sinema, bölge ve fabrika gazeteleri, konferanslar, gösteri toplantıları vs.) ülkenin en uzak köşelerine ulaşan geniş bir ağı kurulmuştur.

Sovyetler, fabrika sistemini Amerikan "Fordizm ilkeleri" üzerine kurmuşlardır. Buna göre, üretkenliğin artırılması adına işçiler birer otomat haline getirilmiş, üretkenlik bir mitosa dönüşmüştür. Böylece kitlelerin gücünden üretimde de yararlanılmak istenilmiştir.

1929 Krizini aşmak için Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkeler köklü önlem alma yoluna gitmişlerdir. Birleşik Devletler yönetimi krizi izleyen dönemde "New Deal" adı verilen kapsamlı bir programı hayata geçirmiştir. New Deal, yeni düzen anlamına gelmektedir. 1933 ile 1939 yılları arasında uygulanan bu program dünya ekonomik krizinin sonuçlarını hafifletmek, kapitalist sistemin karşılaştığı güçlükleri aşmak üzere tasarlanmış ve hayata geçirilmiştir. Bu amaçla öncelikle toplumsal çalkantılar ve istikrarsızlığın giderilmesine, farklı ekonomik çıkarlar arasında bir denge kurulmasına çalışılmıştır.

Alınan en önemli kararlardan biri büyük boyutlara ulaşan işsizliğin önlenmesidir. Bu çerçevede Çalışmayı Geliştirme İdaresi, Sivil Koruma Birlikleri gibi kurumlaşmalara gidilmiş, Ulusal Sınai Kalkınma Yasası çıkarılmıştır. Yeni sorunlar klasik liberal/kapitalist teoriden yani laissez-faire zihniyetinden uzaklaşılmasını ve ekonomiye devlet müdahalesini beraberinde getirmiştir. Keynes'in "krizi aşmak için gerekirse milyonlarca insana çukur açtırıp sonra bu çukurların kapatılması" şeklinde sloganlaşan görüşleri gereğince Amerika Birleşik Devletleri'nde birtakım kitlese çalışma kampanyaları yürütülmüştür. 1933'te kurulan ve yedi eyaleti kapsayan muazzam genişlikteki "Tennessee Vadisi İdaresi" kampanyasında yürütülen çalışmalar geniş kitlelerin istihdamına yöneliktir. Yeni yolların, köprülerin, otoyolların, barajların ve demiryolu ağının inşası için bizzat devletçe son derece büyük kaynaklar ayrılmıştır.

Söz konusu gelişmelerin bizim konumuz açısından getirdiği önemli yeniliklerden biri ise, "kitle toplumu" olgusunun ve anlayışının ilk kez Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde gerçekleştirilmeye girişilmiş olmasıdır. Kitle toplumu, kitle kültürü, tüketim ve refah toplumu kavramları 1945 sonrasında kapitalist Amerika'nın tanımlanmasında başvurulan en yaygın ve çekici kavramlar haline gelecektir. Günümüz iletişiminin en yeni sistemlerinden İnternetin ilk uygulamalarının Körfez Savaşı sırasında yapılmış olması şaşırtıcı değildir.

*** DİKKAT: İletişim araştırmaları geleneği içinde kitle iletişimi daha fazla çalışılan bir alandır. Kitle iletişim araştırmaları iki büyük dünya savaşı ardından daha fazla önem kazanır çünkü böylesi geniş kalabalıkları ilgilendiren kitle hareketlerinde propaganda teknikleri yoğun kullanılır. Sovyetler Birliği'nde Komünist devrimin ardından sosyalist ideolojinin halka

benimsetilmesi ve yeni toplum düzeninin inşasında da propaganda ve iletişim teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın ardından soğuk savaş yıllarında her iki blokta karşılıklı olarak haber, sinema gibi kitle iletişiminin her çeşit alanında propaganda yöntemleri kullanılır. Soğuk savaş döneminin bitmesi, dünyanın ağırlıklı bir coğrafyasında kapitalizmin genel kabulüne karşın kitle iletişim araştırmaları önemini yitirmemiştir. Yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya dünyanın zaman ve mekan sınırlılıklarını aşarak kurduğu ağ üzerinde düşünsel emek sarf edilen yeni bir oluşumdur.

5- İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI

Kitle iletişim araçlarına akademik ilginin yönelmesiyle birlikte alanın irdelenmesinin pek de kolay olmadığı ortaya çıktı. Çünkü iletişim çalışmaları ulusal ve uluslararası, küresel ve yerel son derece girift bir alana yayılan ilişkileri kapsar. Bu alan aynı zamanda endüstriyel ve teknolojik bir alan, estetik ve etik bir alandır. Sadece makro ölçekli kuramsal ilişki ağlarının ya da etkileşimlerin alanı değil, aynı zamanda gündeliğin ve kişiselliğin mikro bağlamlarında yaşamsal önemde sonuçlara sahip olduğu bir alandır da. Söz konusu meseleler sosyal bilimlerin pek çok alanı için geçerli olsa da, iletişim çalışmaları alanı devasa bir “ekonomi” ve uçsuz bucaksız bir “anlam” dünyasında yol alması bakımından çok kendine özgü bir alandır. İletişim alanındaki araştırmalar Amerika ile Avrupa kıtalarında farklı çizgilerde ilerlemiş; Liberal toplum modeli yaslanarak pozitivist metodolojiyi takip eden çalışmalar ana damar, egemen veya ana yön gibi isimlerle anılırken Marksist epistemolojiden beslenen Avrupa kökenli çalışmalar eleştirel veya Marksist paradigma olarak adlandırılır. 1970’li yıllarda iki çalışma geleneği arasında yaşanan tartışmalar, 1980’den sonra ki çalışmalarda daha çok bir etkileşime bırakır. 1990’lardan sonra ise küreselleşmenin akademik alana bir yansıması da olarak değerlendirilebilecek bir gelişme olarak karşılaştırmalı medya sistemleri, gazetecilik kültürleri gibi araştırmalar ağırlık kazanır.

İletişim Araştırmalarının Başlangıcı: Uyarın-Tepki Modeli

1940’ların sonlarına kadar iletişim araştırmalarına egemen olan yaklaşım, psikolojiden gelen uyarın-tepki modelinden yararlanmıştır. Uyarın-tepki modeli bir uyarana yine bu uyarının hedefi doğrultusunda karşılık yani tepki vermedir. Kitle toplumunda bireylerin medya mesajları karşısında hayli savunmasız olacağı ön kabulüyle ilk iletişim araştırmalarına “Sihirli Mermi”, “Gümüş İğne” veya “Hipodermik Şırınga” gibi güçlü etkileme potansiyelini çağrıştıran metaforik adlar verilir. Bu çalışmalar sistemli bir kurama dönüşmeyen dağınık çalışmalardır. Medya mesajlarının her biri bir uyarın olarak kabul edilirken insanların tutum ve davranışlarındaki değişiklikler de tepkidir. Dolayısıyla iletişim araştırmalarının başlangıç yıllarına tutum çalışmaları damgasını vurur. İletişim alanında hayata geçirilen propaganda ve reklamcılık konusunda öncü çalışmalardaki görüş, model ve kuramları algı ve tutum odaklı tasarlanır. 1950’li yıllara değin yapılan pozitivist araştırma geleneği doğrultusunda iletişim alanında gerçekleştirilen ampirik araştırmaların neredeyse tamamı yöntem olarak tutum ölçmeye odaklıdır.

II. Dünya Savaşı Sonrasında İletişim Araştırmaları

1940’lardan sonra yapılan medya veya iletişim çalışmaları, sosyoloji disiplininin yapısal işlevselci yaklaşımından ve sosyal bilimlerde egemenliğini hissettiren pozitivistten hayli etkilenmiştir. Örneğin Lasswell 1948 yılında yayınladığı çalışmasında kitle iletişiminin toplumdaki işlevlerini sıralarken teorik yaklaşımı yapısal işlevselci yaklaşıma yaslanmakta ve medyanın temel işlevini de toplumun sürekliliğini sağlamak olarak tanımlamaktadır. İşlevselci yaklaşımın iletişimden ve kitle iletişiminden beklentisi toplumda *uyumu yükseltme, devamlılık/süreçlilik ve toplumun normalleştirilmesidir*. Bununla birlikte medyanın işleyişinde, şiddet yönelimini artırma gibi istenmedik sakıncalı sonuçların olabileceği de kabul edilir.

Amerika’da daha çok sosyal psikologlar 1940-1960 dönemi iletişim araştırmalarında Lasswell tarafından geliştirilen, “Kim, ne, kime, hangi kanal ve hangi etki ile ?” formülünü takip ederek *ikna ve iletişim* konulu çalışmalar yapmışlardır. II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda Amerikan ordusunun talebi üzerine, askerleri savaşa motive etme veya propaganda teknikleri sıklıkla araştırılan konular olmuştur. Özellikle araştırmacı ve sosyal psikolog Hovland ve arkadaşları tarafından askerlere yoğun propaganda içeren filmler izlettirilerek yapılan laboratuvar çalışmalarında ikna etmenin kuralları ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Kitle iletişim araçlarının sanıldığı gibi mutlak, homojen ve sınırsız bir etki gücüne sahip olmadığı; izleyicilerin sahip oldukları tutum ve düşüncelerin tümüyle değiştirilmesinin zor olduğu ancak insanlarda var olan tutumların pekiştirilmesinde daha etkili olduğu önemli sonuçlardandı.

Ana damar iletişim araştırmalarının temellerinin atılmasında etkili olan bir diğer sosyal bilimci ise Paul Lazarsfeld’dir. Columbia Üniversitesinde Office of Radio Research merkezinde pozitivist, yapısal işlevselci yaklaşımın ve bu yaklaşımın metodolojisinin hem Amerika hem de diğer ülkelerde yayılmasına öncülük etmiştir. Lazarsfeld’in yaptığı araştırmalar Ford veya Rockefeller şirketleri tarafından finanse edilen, ordunun veya üretici firmaların pazarı tanımaya, tüketicileri ve onların satın alma davranışlarını anlamaya yönelik araştırmalar olmuş, yönetsel araştırma geleneği ağırlık kazanmıştır. Böylelikle sosyal bilimcilerin toplumsal meselelere yönelik bir entelektüel merak veya toplumsal sorumluluk kavrayışıyla değil, sermayedar, siyasetçi veya ordu gibi ekonomik ve politik seçkinlerin ihtiyaçları doğrultusunda bir bilgi üretimi geleneği ağırlık kazanmıştır.

Ana damar iletişim araştırmalarının yaslandığı diğer teori ise bilgi teorileri olmuştur. Shannon ve Weaver’ın geliştirdiği iletişim modeli bilgi ve enformasyonun taşınmasında veri kaybının olmaması dolayısıyla amaç süreç niteliği taşıyan etkili görsel bir iletişim sağlamaktır. Bu süre *ne söyleneceğini* seçen bir *kaynak* tarafından başlatılır, sinyal formunda taşıyabilen ve dönüştürebilen bir *oluktan/kanaldan* iletilir ve *alıcı/hedef* tarafından mesaj alınıp yorumlanır.

Ana damar iletişim araştırmaları dönemsel olarak ikinci dönem olarak adlandırılan medyanın dolaylı ve sınırlı etkilere sahip olduğunu öne süren 1940'lar ve 1950'lerden sonraki modellerinde, daha geniş bir sosyolojik teoriye yaslanır. Daha geniş bir toplumsal bağlam  cerisinde, iletişim etkinliklerini de düz-doğrusal olarak ilerleyen bir edim değil, etkileşime dayalı bir süreç olarak gören ve etkiyi uzun vadeli ve dolaylı olarak değerlendiren çalışmalar yapılır. Suskunluk Sarmalı, Bilgi Açığı, Medyaya Bağımlılık ve Gündem Belirleme gibi modeller günümüz iletişim araştırmalarında hala kullanılan modellerdir. Bu modeller toplumsal rollerin gayrı resmi yollardan öğrenilmesi, medyanın üstü kapalı olarak ideoloji taşıması, kanaat ikliminin oluşumu, toplum  inde farklılaşan bilgi ve genel olarak kültür, kurumlarda ve toplumsal yapıda görülen uzun vadeli değişmeler gibi boyutlara yaptığı vurgularla diğer iletişim araştırmalarından daha farklı bir yönelişe sahiptir.

Avrupa'da Eleştirel Medya  alışmaları

Eleştirel medya çalışmaları, ana damar iletişim araştırmasının davranışçı başının aksine medyada iletişim ve toplumsal iktidar arasındaki ilişkiyi irdelemeye odaklanır. Ana damar çalışmalarda liberal toplum modeline yaslanarak göndermede bulunan iktidar, siyasetçiler, hükümet veya iktidardaki siyasal parti temsilcileri ile ilişkili olarak irdeleme yapılır. Eleştirel medya çalışmaları ise Marksist toplum modeline yaslanan, dolayısıyla toplumu birbiriyle eğitsiz rekabet koşulları  cerisinde mücadele eden grupların oluşumu olarak gören bir duruşa sahiptir. Dolayısıyla her iki araştırma geleneğinin medya ve iktidar hakkındaki sorularının altında liberal ve Marksist toplum modellerini kabul etme gibi epistemolojik ve metodolojik farklılıklar taşıdıkları görülür.

Stuart Hall (1994: 69-70) eleştirel medya çalışmalarının "ideolojik boyutun yeniden keşfi" ile yeniden şekillendiğini; iki noktanın gündemde kalarak daha fazla tartışıldığını belirtir. Bunlar:

1. Ideolojik süreç nasıl işler ve mekanizmaları nelerdir?
2. Bir toplumsal formasyonda 'ideolojik' olanın öbür pratiklerle ilişkisini nasıl kavramak gerekir?

Hall'a göre ideolojik söylemlerin üretimleri ve dönüşümleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalar, ideolojik söylemlerin sembolik ve dilsel karakterine ilişkin teoriler tarafından şekillendirilir. Ona göre, bir toplumsal formasyonda ideolojik kertenin (instance) nasıl kavramsallaştırılması gerektiği sorusuyla ilişkili olan ikinci soru daha yaygın bir teorik ve ampirik irdeleme alanı bulmuştur.

Ekonomi-politik yaklaşım doğrudan klasik Marksizm ile bağlantılıdır. Medyaya sahip olan sermayedarlar kendi ekonomi ve politik gündemlerini de kurma ayrıcalığına sahip olurlar. Üretim kaçınılmaz olarak tüketimi belirler. Bu nedenle, ekonomi-politik medyanın kurumsal yapı ve pratiklerini eşdeyişle kapitalist üretim ilişkileri  cerisinde kültürel üretim ve tüketimin nasıl meta üretimine dönüştüğünü irdeler.

Kültürel  alışmalar yaklaşımına göre *anlamlandırma pratiği*, *hegemonya* ve *ideoloji* birbiriyle ilgili üç tahakküm nosyonudur

Ekonomi politik yaklaşım ile kültürel çalışmaların yöntemleri ve araştırma nesnelerinin farklılığı kaynaklı birbirlerini dışlayıcı ve yargılayıcı tartışmaları yerine teorik "ayrımların üstesinde gelme"  abalarına bırakmış görülmektedir. **Kellner** (2008) medya, kültür ve iletişim alanına teorilerin çok dar kalıplarla yaklaştıklarını  ne sürer. Ona göre ekonomi politik mi kültürel çalışmalar mı gibi soruların yanlış bir kampaşmadır. Kültürel çalışmaların disiplinler üstü kalmasını ve   z lemelerin de ekonomi politik ve izleyici boyutunu da   erek tarzda genişletilmesini ve interdisipliner yapılmasını önerir. "Medya kültürü ürünlerini onları şekillendiren üretim sistemi ve toplumsal  cerisinde konumlandırmak, bu ürünlerin yapılarını ve anlamlarını aydınlatmada yardımcı olacaktır" derken Kellner, kültürel çalışmaların odaklandığı temsiller, medya anlam formları ve  ne çıkan türlerinin medyanın ekonomi politiği  cerisinde   z lemeyi önerir. Medya analizlerinde feminist perspektifin bir açılım sağladığını kabul ederken medya metinlerini de salt yönetici sınıfların ideolojisini taşıyan örnekler olarak değil sınıf, toplumsal cinsiyet,  rk, etnisite gibi pek çok alanın temsilcisi ve bu temsillerin analizinin önemine işaret eder.

** Medya insanların toplumsal cinsiyet, yaş, medeni durum veya sosyo-ekonomik konumuna bakmaksızın tüm bunları yatay kesen ve herkesin yaşamında kaçınılmaz olarak var olan; insanları, iş yerleri veya özel yaşam alanlarından dışsal dünyaya temas ettiren bir araç ve kurumdur.

** Medya günümüz toplumlarında ekonomik alandan toplumsal ve kültürel alana kadar toplumsal yaşamda önemli meselelere, doğrudan bir aktör olarak katılan önemli bir güçtür.

** İletişim araştırmaları 20.yüzyılın başlarında ilk kez Amerika'da sosyoloji, sosyal psikoloji ve psikoloji gibi temel sosyal bilim disiplinleri  cerisinden yapılmıştır.

** Propaganda, çok sayıda insanın düşünce ve davranışlarını etkileme amaçlı olarak yapılan ikna çalışmalarıdır. Propaganda, tarafsız ve kamu yararına bilgi sağlama değil belli bir kişi veya grubun çıkarları doğrultusunda önceden tasarlanmış insanları etkilemeye yönelik iletişim faaliyetidir. Posterler, el ilanları, raporlar, bilim kisvesiyle piyasaya sürülen kitaplar, filmler vb. şekillerde olabilir. Reklamdan farklı olarak propagandanın kaynağı her zaman belli ve açık olmayabilir.

** 1940'lardan sonra yapılan medya veya iletişim çalışmaları, sosyoloji disiplininin yapısal işlevselci yaklaşımından ve sosyal bilimlerde egemenliğini hissettiren pozitivizmden hayli etkilenmiştir.

** İşlevselci yaklaşımın iletişimden ve kitle iletişiminden beklentisi toplumda uyumu yükseltme, devamlılık/süreğenlik ve toplumun normalleştirilmesidir.

** Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi, özellikle yapısalcı Marksist bakış açısıyla, dilbilimsel gelişmelerin ışığında ideoloji, dil ve özne sorunlarına, dinamik ve bütüncül bir yaklaşım geliştirir.

** Kültürel çalışmalar yaklaşımına göre anlamlandırma pratiği, hegemonya ve ideoloji birbiriyle ilgili üç tahakküm nosyonudur.

SORULAR

1. İletişim araştırmaları için aşağıdaki ifadelerden hangisi doğru değildir?

- a. Sadece kitle iletişimi araştırma konusudur.
- b. Medyanın gücü açığa çıkarılmaya çalışılır.
- c. Öncü iletişim araştırmaları Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştır.
- d. İlk dönemin araştırmalarında medyaya çok fazla güç atfedilmiştir.
- e. İletişim araştırmalarında süreç içerisinde yöntemsel gelişmeler olmuştur.

2. Liberal iletişim araştırmaları geleneğinde medyaya atfedilen 4. güç metaforu medyanın sahip olduğu kabul edilen hangi işlevinden kaynaklanmaktadır?

- a. Güdüleme
- b. Eğlendirme
- c. Eğitim
- d. Denetleme
- e. Manipüle etme

3. Medyanın toplumsal yapıdaki rolü ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi her zaman doğru değildir?

- a. Herkese eşit söz hakkı sunar.
- b. Kültürel anlam üretir.
- c. Kamusal bir alandır.
- d. Kamuoyu yaratır.
- e. Toplumsal gerçekliği tanımlar.

4. II. Dünya Savaşı yıllarında en yoğun kullanılan propaganda aracı hangisidir?

- a. Sosyal Medya
- b. İnternet
- c. Televizyon
- d. Gazete
- e. Radyo

5. Aşağıdakilerden hangisi kitle iletişim araştırmalarının gelişim dinamiklerinden biridir?

- a. I. Dünya Savaşı'nın stratejisi
- b. II. Dünya Savaşı'nda kullanılan silah teknolojisi
- c. II. Dünya Savaşı yıllarında ülkeler arasında yaşanan propaganda mücadelesi
- d. İnternet sitelerindeki gelişim
- e. Medya program türlerindeki gelişmeler

6. Aşağıdakilerden hangisi ana damar iletişim araştırmacılarından biri değildir?

- a. C. Hovland
- b. P. Lazarsfeld
- c. H. Lasswell
- d. S. Hall
- e. C. E. Shannon ve W. Weaver

7. Aşağıdakilerden hangisi ana damar ile eleştirel araştırma gelenekleri arasındaki temel farklılığın nedenidir?

- a. Farklı iletişim araçlarını çalışmaları
- b. İki farklı savaş döneminde geliştirilmiş olmaları
- c. Kuramların yaslandığı toplum modeli ve yöntemlerin farklılığı
- d. Farklı sorunları araştırmaları
- e. İki medya program türlerini sorgulamaları

8. Aşağıdakilerden hangisi eleştirel iletişim araştırmaları için söylenebilir?

- a. Medyanın ideolojik işlevlerini sorunsallaştırır.
- b. Liberal toplum modelinden beslenir.
- c. Laboratuvar ortamında deneysel yöntemleri kullanılır.
- d. Amerika'da geliştirilmiştir.
- e. İkna ve iletişim ilişkisi üzerine odaklanır.

9. Aşağıdakilerden hangisi medya araştırmaları içerisinde çalışılan boyutlardan biri değildir?

- a. Medyanın kültürel tüketimi
- b. Medya metinleri
- c. Örgütsel kültür
- d. Medyanın sahiplik yapısı
- e. Televizyon ekranının boyutları

10. Aşağıdakilerden hangisi 20. yüzyıl başında yaşanan kitle hareketlerinin bir sonucu olarak kabul edilebilir?

- a. Geniş kitlelere ulaşmak için kitle iletişim teknolojilerinde gelişme yaşandı.
- b. Kitle iletişim olgusu üniversitelerde çalışılmaz duruma geldi.
- c. İnsanlar radikal değişikliklere alıştı.
- d. Siyasal otoriteler kitle iletişim araçlarını demokratikleşmede kullandı.
- e. Propaganda teknikleri insanların özgürleşmesini sağladı.

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ – ÜNİTE 3

Kitle İletişim Kuramları

LIBERAL KİTLE İLETİŞİM KURAMLARI

Kitle İletişim Kuramlarına Kaynaklık Eden İlk Araştırmalar

Kitle iletişim araştırmaları konusunda ilk kavramsallaştırmayı gerçekleştiren bu nedenle de bir anlamda başlangıç olarak kabul edilen araştırma 1927 yılında Harold Lasswell tarafından yapılmıştır. Dünya Savaşında Propaganda Teknikleri (Techniques in the World War), başlıklı bu çalışmada, insanlık tarihinin tanıklık ettiği ilk büyük savaşın analizi yapılmıştır. Bu anlamda ittifak devletlerinin I. Dünya Savaşı'nı kazanmalarındaki en önemli nedenlerden birinin de başarılı bir biçimde kullanılan propaganda teknikleri olduğu ileri sürülmüştür. Güçlü etki dönemi olarak anılan bu dönemde, medya izleyicileri sorgusuzca her şeye inanan, hatta etkilenen kişisiz, hiçbir politik tercihi olmayan bir hedef gibi düşünülür. Medyanın etkisini ifade etmek için Lasswell'in geliştirdiği "hipodermik şırınga" ya da "sihirli mermi" modeli kullanılır. Bu kavramlardan da anlaşıldığı gibi toplum kitle toplumdur ve kitle iletişimi de bu çerçevede pasif, çaresiz, atomize bireylere adeta düşünceler hatta tutumlar ve davranışlar enjekte eder. Kitle iletişimin doğrusal bir süreç olarak işlediğini ileri süren Lasswell, klasik olarak kabul edilen formülü oluşturan soruları sormuştur: Kim, Kime, Neyi, Hangi Kanalla, Hangi Etkiyle Söyler.

Lazarsfeld, Berolson ve Gaudet, Halkın Tercihi (The People Choice) adlı çalışmalarında 1940 ve 1948'de ABD'de yapılan başkanlık seçimlerini incelemişlerdir. Bu çalışmada, Lazarsfeld ve arkadaşları seçim kampanyaları sırasında kitle iletişim araçlarının seçmen üzerinde doğrudan etkisinin, daha önce yapılan araştırmaların abartılı bulgularının tersine çok sınırlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir diğer ifade ile kitle iletişim araçlarının aslında sınırlı etkiye sahip oldukları, söz konusu etkilenmenin de daha çok kanıların pekiştirilmesi şeklinde olduğu sonucuna varmışlardır. Üstelik asıl etki yaratanın, kişisel kaynaklar, yani kanaat önderleri, bir diğer ifade ile yüz yüze ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır.

1) Sınırlı etki modeline göre medya var olan davranışları pekiştirmekten başka bir şey yapmıyordu. Çünkü elde edilen bulgulara göre, izleyici-okuyucular seçici dikkat, seçici algılama ve seçici anımsama gibi çeşitli savunma stratejilerine sahiptirler. Aslında buradan anlaşılması gereken bir anlamda yüz yüze ilişkilerin ya da yüz yüze iletişimin öneminin yeniden keşfidir. İki aşamalı akış olarak kavramsallaştırılan bu bulguya göre insanlar aslında içinde bulundukları toplumun kanaat önderlerinden daha fazla etkilenmektedirler. İzleyici-okuyucunun en önemli referans kaynağı medya değil yüz yüze ilişkilerdir. İki aşamalı akış hipotezi "Halkın Tercihi" araştırmasının bulgularından sadece bir tanesidir. Bu araştırmanın asıl amacı bireylerarası ilişkinin önemini saptamak değil, dönemin medyasının hedef kitesinin, yani izleyicilerinin özelliklerinin saptanmasıdır. Halkın Tercihi araştırmasında üç bulgu elde edilmiştir:

- 1) Kişisel etki
- 2) Kanaat önderleri
- 3) Kanaat önderlerinin kitle iletişim araçlarıyla olan ilişkileri.

a) Hovland ve İki Yanlı Sunum

ABD'de Ordu Enformasyon ve Eğitim Bölümü, iletişimin, özellikle de propagandanın etkileriyle ilişkili araştırma yapmaları için psikolog ve sosyolog çalıştırmıştır. İşte bu amaçla psikolog olan **Carl Hovland**, önderliğinde kitle iletişim araçları tarafından gönderilen iletilerin ikna etme ve öğrenme üzerindeki etkilerini ölçmek üzere araştırmalar ve deneyler yapıldı. Bu araştırmalar iletişimin tutum değişimindeki etkisini, bir diğer ifade ile daha önce sahada yapılan araştırmaların etkisini laboratuvar ortamında bulmayı amaçlamaktaydı. Ordunun askere yeni alınan erler için hazırladığı oryantasyon filmlerinin ikna edicilik gücü araştırılmıştır. Bunun için özellikle cevap aranan sorular şunlardır:

- 1) Yeni enformasyon ne ölçüde tutumları değiştirmiştir?
- 2) Bu değişiklikler sürekli miydi ve hangi koşullar altında sürekliydi?

Bu araştırmalarda tek yanlı sunum ile iki yanlı sunum birlikte ele alınmıştır; tek yanlı sunumda meselenin sadece iyimserlik ve umut dolu kolay yanları anlatılmıştır. İki yanlı sunumda ise meselenin iyi, kolay ve umut verici yanları olduğu kadar zor yanlarının da olduğu anlatılmıştır. Sonuç olarak tek yanlı sunuma göre iki yanlı sunumun daha etkili, daha başarılı olduğu ortaya çıkmıştır.

T.W.Adorno-P.F.Lazarsfeld Karşılaşması

1938'de Lazarsfeld, Columbia'da, Max Horkheimer'la Adorno'yu Radyo Araştırmaları Ofisi'nin müzik bölümüne başkanlık etmeleri için Birleşik Devletler'e davet etti. Aslında Lazarsfeld güçlü konumunu eleştirel yaklaşımın desteği ile daha da pekiştirmek niyetindeydi. Ancak bu birliktelik bir yıl gibi kısa bir sürede bitti. Bu anlaşmazlık sonunda, Lazarsfeld ünlü "Yönetimsel ve Eleştirel İletişim Araştırması Üzerine Düşünceler" adlı yazısını yazmış ve böylece iletişim alanında eleştirel yaklaşım ile liberal yaklaşım akademik bir ayrışma içine girmiş; ilk ayrışmaların ve çatışmaların temeli atılmıştır.

Kitle İletişim Araçlarının Uzun Vadeli Etkileri

Kültürel Göstergeler

George Gerbner'in önderliğinde Pensilvanya Üniversitesi Annenberg İletişim Okulu'nda 1960'larda başlayan ve çok uzun süre devam eden "kültürel göstergeler" projesi televizyonda yaratılan dünyayı özellikle bu dünyadaki şiddetin miktarını saptamayı amaçlıyordu. Proje kurumsal çözümleme; mesaj sisteminin çözülmesi ve yetiştirme çözümlemesi olmak üzere üç ana bölümden oluşturulmuştur. Kurumsal çözümleme televizyon mesajlarının oluşumundaki karar alma süreçlerini ve bu süreci etkileyen toplumsal aktörleri incelemeye yöneliktir.

George Gerbner içerik çözümlemesi yöntemini kullanarak bir kültürü medya üzerinden anlamaya ve analiz etmeye çalışır. Çünkü Gerbner, televizyonda aktarılan kültür ve onun üzerinden aktarılan değerlerin toplumda bir oydaşmanın sonucu oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda Gerbner, liberal yaklaşımın en önemli savlarından birisi olan medyanın toplumun aynası olduğu metaforunun tekrar altını çizmektedir.

Yetiştirme (cultivation) çözümlemesinde ise izleyicilerin televizyonu izleme oranlarına göre sorulara verdikleri yanıtlar incelenir. Amaç çok izleyenlerin az izleyenlere göre daha çok televizyon dünyasının aktardığı değerleri yansıtacak biçimde yanıt vermelerini bulmaktır. Gerbner çarpıcı bir betimleme ile bu ilişkiyi "yetiştirme" olarak tanımlar. Diğer bir deyişle medya bir toplumdaki ve kültürdeki tutumları ve değerleri eker ve yetiştirir. Medya bu değerleri yaratmaz, ancak bu değerleri besler, yayar ve pekiştirirken bir yandan da bunların sürdürülmesi için bir oydaşma yaratır. Gerbner'in tanımladığı "kötü dünya sendromu"na göre, televizyonu çok izleyenler tehlikeli ve kötü bir dünya tarafından kuşatılmış olduklarını düşünürler. Televizyonun tekrarlanan ve yaygın kalıplar yoluyla belli bir dünya görüşünü oluşturması ana akım (anayol, orta yol) olarak tanımlanabilir.

Gündem Oluşturma

Gündem oluşturma görüşünü ortaya atan ve savunan B.Cohen, McCombe ve Shaw'a göre medya olayların bazılarını göz ardı ederken bazılarını da vurgulayarak ve öne çıkararak kamuoyunun oluşmasını sağlamaktadır. Çünkü gündem oluşturma tezine göre kitle iletişim araçları sadece farkında olmayı sağlayabilirler. İnsanlar gündelik pratikleri içinde medyayı takip ederken, medyanın konulara verdiği önceliği kendi öncelikleriymiş gibi benimsemektedirler.

Suskunluk Sarmalı

E. Noelle-Neumann 1965 yılında İletişim Araştırmaları Başkanı olduğunda "Kamuoyu ve Toplumsal Denetim" konusunda çalışmıştır. Temel iddiası, kamuoyu kavramı anlaşılmadan ve açıklanmadan medyanın etkilerini anlamının mümkün olamayacağıdır. Etki odaklı iletişim araştırmalarına farklı bir boyut kazandıran Noelle Neumann, araştırmalarını "suskunluk sarmalı" kavramı üzerine oturtur. Suskunluk sarmalı, bir toplumda üzerinde uzlaşılan belli değerler ve hedeflerin varlığı üzerine kuruludur. "Kamuoyu" olarak tanımlanabilecek bu uzlaşma ya da anlaşma sadece siyasal konularda değil moda, gelenek gibi konularda da aranır.

Suskunluk sarmalı, yalnızca küçük gruplarda değil, aynı zamanda toplumun da oydaşmadan sapan bireyleri dışlama ile tehdit ettiği varsayımına dayanır. Toplum, üzerinde uzlaşılmış olduğu varsayılan düşünce ve değerlerin dışına çıkanları, yani sapkınları dışlama ve ihraç ile tehdit eder. Bu dışlanma korkusu, insanları, etraflarında olan biteni yakından takip ederek ona göre güvenli bir konum almaya itmektedir. Bu anlamda insanlar kendi düşüncelerinin kamuoyundaki oydaşma içinde yer aldığını bilirlerse, açıkça dile getirmekten çekinmeden yüksek sesle konuşma cesaretini gösterirler. Tersine, azınlıkta olduklarını hissedersen, düşüncelerini saklamak için çeşitli stratejiler geliştirerek suskun ve temkinli davranırlar.

İzleyici Odaklı Araştırmalar: Kullanımlar ve Doymalar

Kullanımlar ve doymalar yaklaşımı ile birlikte asıl insanların medya ile ne yaptığı sorusu önem kazanmıştır. Böylece vurgu, etki kavramından izleyici kavramı üzerine kaymıştır. Bu yaklaşım, insanların toplumsal ve psikolojik kökenli ihtiyaçlarının olduğunu ve bu ihtiyaçları farklı kaynaklardan giderdiklerini, bu kaynaklardan birisinin de medya olduğunu, dolayısıyla insanların medyayı kullandığını ileri sürmektedir. Medyanın insanları esir aldığı düşüncesine karşı çıkılır. Denis McQuail, Blumler ve Brown (1972) yaptıkları araştırmalarda televizyon izleyicilerinin televizyondaki yarışma programlarını benzer biçimde "kullanan" grup olduğunu ortaya koymuştur. İzleyicilerin büyük çoğunlukla yarışma programlarını dört temel doyum için izledikleri ya da kullandıkları ortaya çıkmıştır: Kendini takdir etme; toplumsal etkileşim; heyecan; eğitim.

Teknolojik İyimserlik: Marshall McLuhan

Toplumsal sistemlerin ve insan ilişkilerinin temel belirleyicisinin, teknoloji ve özellikle kitle iletişim araçlarının olduğunu ileri süren Marshall McLuhan, çok eleştirilmiş olmakla birlikte çok büyük ilgi de görmüş bir düşünürdür. "Teknolojik iyimserlik" konusunda neredeyse sloganlaşmış olan "evrensel köy" ve "araç mesajdır" gibi savları çok ünlenmiş ve aynı zamanda bu kavramlara pek çok çalışmada gönderme yapılmıştır. Evrensel köy kavramı kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile birlikte dünyanın adeta küresel bir köye dönüşeceğini ileri sürer. McLuhan'a göre, köylerde nasıl herkes her şeyden anında haberdar oluyor ve birbirini tanıyorsa, iletişim araçları sayesinde dünyanın her yerinde olan bitenden anında haberdar olmak mümkün hale gelmiştir.

McLuhan **araç mesajdır** sözünden anlaşılması gerekeni şöyle açıklamaktadır: İçerik yerine biçime bakmak gerekir. İçerik her zaman biçim dinamiği tarafından belirlenir. İnterneti, sosyal medyayı ele aldığımızda e-postalarımızı kontrol etsek de, facebooktan herhangi bir işlem yapsak da önemli olan mesaj değil araçtır. Çünkü herhangi bir aracın ya da teknolojinin iletisi aslında bu aracın hayatımızı nasıl etkilediğidir. McLuhan'a göre elektrik ışığı pür enformasyondur. Işık olmadan ameliyat ya da gece oynanan maçlar olamayacağı için bu aktivitelerin elektrik ışığının içerikleri oldukları söylenebilir. Yazının içeriği konuşma; basının içeriği yazılı sözcük; konuşmanın içeriği düşünce sürecidir. McLuhan'a göre araç insanın uzantısıdır. Bu uzantı her şeyi kapsar. Yazılı sözcükler, konuşulan sözcükler, giysilerimiz, saat, gözlük, ev, araba, tekerlek, bisiklet, basın, yol, fotoğraf, telgraf, telefon, daktilo, televizyon, sinema, radyo vs. gibi.

ELEŞTİREL KİTLE İLETİŞİM KURAMLARI

Eleştirel yaklaşım, kitle iletişim alanında pozitifist, davranışçı, nicel ölçümler ve sınanabilir hipotezlere öncelik veren liberal ya da ana akım iletişim çalışmalarını Marksist bir temelle eleştiren yaklaşımdır. Eleştirel iletişim çalışmaları sosyoloji, ekonomi, göstergebilim, felsefe, edebiyat, psikoloji ve tarih gibi çeşitli ve farklı alanlardan beslenmektedir. Bu yaklaşım, iletişimi, liberal yaklaşımın tersine toplumsal süreçlerden ve yapılardan soyutlamadan bütüncül bir kavrayışla irdeleyen ve farklı yaklaşımları bir araya getiren kapsayıcı bir adlandırma olarak düşünülmelidir.

Eleştirel çalışmalar kavramını iletişim bağlamında ilk defa Paul F. Lazarsfeld 1941 yılında kullanmıştır. Lazarsfeld bu tanımlamayı Amerika'da kurumların taleplerine göre belirlenen yönetsel çalışmalarından farklı olarak konumlanan Frankfurt Okulu üyelerinin çalışmalarını tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Lazarsfeld, liberal iletişim araştırmalarının boş bıraktığı eleştirel yanı doldurarak bütüncül bir iletişim bilimi oluşturma umuduyla bu nitelemeyi kullanmıştır.

Mutlu (1998)'ya göre, eleştirel iletişim araştırmalarının ortak belirleyeni bütün toplumsal ilişkileri aynı zamanda bir iktidar ilişkisi olarak ele almaktır. Bu bağlamda iletişimin de iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde üstlendiği işlev sorgulanmaktadır. Liberal çoğulcu yaklaşımın savunduğu toplumsal bütünleşmeyi, toplumsal denetim olarak tanımlayarak eleştirmiştir.

Frankfurt Okulu

Weimar Cumhuriyeti döneminde, Max Horkheimer ve ekonomist Friedrich Pollock gibi düşünürlerin de bulunduğu bir grup akademisyen tarafından Frankfurt Üniversitesi'nde Toplumsal Araştırma Enstitüsü kurulmuştur. Felsefe kürsüsünün başında bulunan Horkheimer'in yönetimindeki enstitü özellikle iki Alman işçi partisi olan Komünist ve Sosyal Demokrat partilerin siyasal uygulamalarını eleştirme misyonunu üstlenir. Ancak Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, Nasyonal Sosyalistlerin, Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte 1933 yılında sürgüne çıkmak zorunda kalır. İnsanlık tarihinin en kirli savaşı olan İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Almanya'nın teslim olmasından yıllar sonra 1950'de tekrar Frankfurt'a döner. "Frankfurt Okulu" kavramı ise 1960'larda enstitü dışındakiler tarafından kullanılmış olmakla birlikte enstitü üyeleri bu nitelemeyi gururla sahiplenmişlerdir. Okulun bilinen bazı üyeleri, aynı zamanda iletişim çalışmaları açısından da önemli isimler olan, Max Horkheimer, Theodor Adorno, Lea Lowenthal, Herbert Marcuse ve Walter Benjamin gibi düşünürlerdir.

Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori kavramının, literatürde birbirinin yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Eleştirel Teori, felsefe tarihinde, Batı Avrupa Marksist geleneğinin Frankfurt Okulu adıyla anılan koluna, yani Marksizmi zamanın teorik ve politik gereksinimlerine uyarlamayı amaçlayan bir dizi Alman filozofu ve toplum teorisyenine gönderme yapar. Eleştirel teorinin ortaya çıkışı Amerikan akademik düşüncesinde önemli bir gelişme sağlamıştır. Bu kavramı enstitü, ABD döneminde Marksizm yerine kullanmıştır. Genel olarak Eleştirel Teori kavramı enstitünün Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse ve son döneminde Jürgen Habermans'ın öncülüğünü yaptığı 1930 sonrası düşünsel faaliyetlerinin ürünlerine atışa kullanılır. Horkheimer'in Geleneksel ve Eleştirel Teori, Marcuse'nin Felsefe ve Eleştirel Teori adlı çalışmaları bu kavramın şekillenmesini sağlayan önemli çalışmalar olarak öne çıkar. Eleştirel teori Amerikan toplum kuramları için iktidar ve değişim kavramlarına alternatif bir yaklaşım sağlamıştır. Bu da medya endüstrilerinin ideolojik mücadelede işlevini anlamak için kültürün analizini gerektirmiştir.

Frankfurt Okulu'nun temelini belirleyen üç tarihsel olgunun altını çizmek gerekir. Bunlardan ilki Rusya'da gerçekleşen Bolşevik ihtilalinin beklendiği gibi Avrupa'ya yayılmaması, ikincisi Almanya'da Adolf Hitler liderliğinde faşizmin yükselişi ve iktidar olması, üçüncüsü ise Batı Avrupa'da egemen sistemlerin bir anlamda istikrara kavuşması ve ideolojik dönüşümlerin bu egemen yapılar tarafından üretilmesidir.

Tom Bottomore, enstitüyü dört tarihsel döneme ayırarak inceler:

1. Dönem: 1923-1933 yılları enstitünün ilk dönemi olarak tanımlanmaktadır. İlk müdürü ise Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve siyaset bilimi profesörü olan Carl Grünberg'dir. Grünberg Sosyalizm Tarihi ve İşçi Hareketi adlı derginin editörlüğünü yapmıştır. Grünberg'in bu dergide uyguladığı marksist bir çizgide tarihsel ve ampirik yayınları yapma politikası, enstitünün ilk döneminde de sürdürülmüştür. Grünberg açılış konuşmasında, enstitünün amacını, fabrikasyonlaşan eğitime alternatif bir araştırma kurumu oluşturmak şeklinde açıklamıştır. Grünberg bilimsel bir yöntem bilgisi olarak marksizme bağlılığını ve enstitüde de marksizmin belirleyici ilke olacağı vaadinde bulunmuştur. 1929'de ayrılışına kadar Grünberg'in anlayışı her anlamda belirleyici olmuştur. Enstitünün üyelerinin genel olarak ekonomi politik bir yaklaşımla çalışma yaptıklarını söylemek mümkündür. Bunun istisnasını

Leo Lowenthal oluşturmaktadır. 19. yüzyıl romanları üzerine çalışan Lowenthal, enstitünün genel çizgisinin dışında sayılabilecek bir konum sergilemektedir.

2. Dönem: Grünberg'in ölümünden sonra enstitünün başına geçen Horkheimer "Toplum Felsefesinin Bugünkü Durumu ve Bir Toplumsal Araştırma Enstitüsünün Görevleri" başlıklı konuşmasında belirttiği gibi, ilgi alanını daha çok felsefeye yöneltmiştir. İkinci dönemin en önemli olayı kuşkusuz Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte okulun Almaya'da varlığını sürdürme koşullarının yok olmasıdır. Öncelikle enstitünün kaynakları Avrupa'nın farklı yerlerinde bürolar açılarak oralara aktarılmış, daha sonra da tamamen ABD'ye taşınmıştır. Enstitünün başına geçen Horkheimer ve diğer üyeleri ile birlikte, ilgi alanı ekonomi ve tarihten; felsefe, kültür ve medyaya kayar. Bu kayışta hiç kuşkusuz Horkheimer araştırma programı ve anlayışı belirleyici olmuştur. Bu dönemde, felsefe doktoru olan Herbert Marcuse ve Theodor W. Adorno'nun enstitüye üye olmaları enstitünün konumunu da belirlemiştir. Adorno'nun felsefeden, sosyolojiye, edebiyattan estetiğe ve müziğe kadar çok geniş bir alanda çalışan ve üreten bir düşünür olması elbette enstitünün ilgi alanlarını da yönlendirmiştir. Otorite ve Aile adlı ortak çalışma ve Horkheimer'in Geleneksel Teori ve Eleştirel Teori başlıklı yazısı önemli çalışmalar olarak öne çıkar. Kuşkusuz bu dönemde psikanaliz de enstitünün ilgi alanı içine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte faşizmin doğası üzerine, Pollock'un başlattığı ve faşizmi bir tür devlet kapitalizmi olarak sunan iç tartışmanın egemenliği belirleyici olmuştur. Kuşkusuz Frankfurt Okulu denince anılmadan geçilemeyecek olan Aydınlanmanın Diyalektiği adlı çalışma da bu dönemde tamamlanmıştır.

3. Dönem: Üçüncü dönemin geri dönüş tarihi olan 1950 ile başladığını ve 1970'e kadar sürdüğünü söylemek mümkündür. Tarihe eleştirel teori olarak geçen teori şekillenmiştir. Bu dönemin belirleyici düşünürleri kuşkusuz Adorno ve Marcuse'dir.

4. Dönem: Bottomore dördüncü dönemi Adorno'nun 1969 yılındaki beklenmedik ölümüyle başlatır. 1970'lerden sonra Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü farklı bir kadroyla daha çok sendika araştırmalarına yoğunlaşmıştır. Bu dönemin öne çıkan düşünürü Habermas'tır. Habermas önce marksizmle, 1971'de de enstitü ile bağını koparır. Diğer genç üyeler de birkaç yıl içinde enstitüyü terk etmişlerdir.

Bu genel dönemleştirmeden sonra Frankfurt Okulu'nun özellikle iletişim ve medyaya ilişkin görüşlerini Kejanlioğlu'nun yaptığı ayrıma dayanarak açıklamak mümkündür:

1) Frankfurt Okulu'nun iletişim çalışmalarıyla olan ilişkilerini kuşkusuz 1930'larda iletişim alanının kuruluşunda doğrudan yer almaları ile başlatmak gerekir. Bu ilişki sorunlu ama eleştireldir. Bu dönemde okulun iletişim ile olan ilişkisini; Toplumsal Araştırmalar Dergisi'nde kitle iletişimine yer verilmesi ve ampirik araştırmalarda kendi konumlarının izin verdiği ölçüde Lazarsfeld ile işbirliği yapılması; Adorno'nun Princeton'da Müzik Araştırması Birimi'nin başına geçmesi; Lowenthal'in 1940'lardan itibaren yaptığı birçok çalışmanın kitle iletişimi ile ilgili olması şeklinde sıralamak mümkündür.

2) Frankfurt Okulu'nun iletişim alanıyla ilişkisinin diğer bir boyutu ise alanın kuruluş aşamasında eleştirel bir konum sergilemeleri olarak açıklanabilir. Kuşkusuz bu eleştirelilik önemlidir, çünkü iletişim alanında eleştirel yaklaşımla, liberal yaklaşımın birbirinden ayrılmasını sağlamıştır. Adorno ve Lazarsfeld kısa süren birlikteliklerini sert akademik tartışmalarla bitirirler. İşte bu tartışmalar aynı zamanda alandaki iki paradigmanın kökenini de oluşturmuştur.

3) İletişim araştırmaları tarihinde yapılan sınıflandırma girişimlerinin çoğunda Frankfurt Okulu kitle kültürü/kitle toplumu geleneği içinde değerlendirilmektedir. Seçkin bir kültür eleştirisi yaptığı ve otantik sanatı savunduğu için, Frankfurt Okulu, Adorno'ya indirgenmiş, Adorno da kısmi bir okumayla sınırlandırılmıştır. Oysa Frankfurt Okulu, kültür endüstrisindeki endüstriye vurgu yapan eleştirel ekonomi politik yaklaşımda yer alışı biçimiyle, kültürel çalışmalara Benjamin üzerinden girmiştir.

Kellner (2005), kültür endüstrisi kavramının ABD'de geliştirilmesinin nedenlerini ve koşullarını açıklarken özellikle enstitü üyelerinin yenedünyadaki tanıklıkları ve deneyimlerinin altını çizmektedir. Bu anlamda Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrileri olarak tanımladıkları şeyin aslında yeni toplumsal denetim biçimleri ve kapitalist topluma rıza üretmenin aracı olduğunu saptamaktadırlar. Popüler kültür veya kitle kültürü gibi kavramlar yerine kültür endüstrisi terimini tercih etmişlerdir. Çünkü kitle kültürü ürünlerinin, kitlelerden kaynaklandığı şeklindeki görüşlere katılmıyorlardı. Adorno ve Horkheimer, kitle kültürünü yukarıdan dayatılan ve yönetilen bir kültür olarak görüyorlardı. Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisi kavramı bağlamında geleneksel kültür ile kitle kültürü farkını da açıklamaktadırlar. Bu anlamda geleneksel olarak bir değer atfedilen kültür, endüstriye karşı, insanileştirici, aynı zamanda bireysel yaratıcılığa olanak sağlayan kültür olarak tanımlamaktadırlar. Oysa kitle kültürü, insanı özgürleştirmekten çok ideolojik bir tahakküm biçimi olarak işlev görmektedir.

Habermas, İletişimsel Eylem Kuramı adlı çalışmasıyla iletişimin insan özgürlüğünü geliştirmeye yönelik potansiyelini, kamusal alan araştırması içinde yeni yeni gelişmeye başlayan konulara tekrar dönerek ayrıntılı bir biçimde inceler. Bu anlamda Habermas, aklın yeniden tanımlanmasıyla Aydınlanma projesinin kurtulmasının mümkün olacağını ileri sürer. İnsanların samimi olarak karşılıklı anlayışa ulaşmaları için, çarpıtılmamış eylemlerden oluşan iletişimsel akıl kavramını önermektedir.

Ekonomi Politik Yaklaşım

Eleştirel ekonomi politik iletişim çalışmaları, tarihsel maddecilik üzerine temellenir. Ekonomik erk ile kültürel biçimler arasında dolaysız ve dolayımlanan bağlantıları araştırır. Bu anlamda kitle iletişim araçlarının mülkiyeti, kontrolü medya sektörünün diğer sektörlerle ve devletle olan ilişkisi, tekelleşme, medya içeriğinin farklılaşması, metalaşma, ticarileşme, reklam ve kar güdüsünün içeriğe etkisi gibi konuların sorgulanması önemli konular olarak saptanmıştır.

Vincent Mosco (1996) ekonomi politik yaklaşımın 1990'lı yıllardan itibaren dört temel ilgi alanı belirlediğini söylemektedir. Bunlar küreselleşme, deregülasyon, birleşme ve sayısallaşma olarak sıralanabilir. Sayısallaşma bilgisayar ve internet ağlarının kitle iletişim sürecinin bütün aşamalarının en önemli unsuru olarak ortaya çıkmasıdır. Deregülasyon ise özellikle radyo-televizyon yayıncılığı alanında temel olarak yasal düzenleme ya da yeniden düzenlemeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. İletişim alanı bağlamında küreselleşme ise uluslararası holdinglerin bütün dünyadaki her tür iletişim içeriğinin üretimini, dağıtımını ve tüketimini kontrol etmesi olarak açıklanabilir.

Herbert Schiller bağımlılık kuramından hareketle iletişimin uluslararası boyutunu inceler. Schiller'e göre medya ekonomik işlevlerinin yanı sıra ideolojik işlevler de üstlenmektedir. İnsanlara manipülasyon yoluyla paketlenmiş bilinç sunarak zihinleri yönlendirmektedir. Amerikan emperyalizminin uluslararasılaşması için iletişime nasıl bir işlev yüklediği ya da bu imparatorluğun varlığını sürdürmesinde iletişim olanaklarının nasıl kullanıldığını deşifre etmeyi kendisine amaç edinmiştir. Herbert Schiller (1996), bu argümanını güncelleştirerek savunmaya devam etmiştir. Amerikan ekonomisi dünya genelinde eski güçlü konumunu sürdürmese de, dünya kültürü üzerindeki hegemonyasını hala korumaktadır. Bir yandan medyanın ürettiği kültürlerin küresel piyasayla bütünleşmesi, öte yandan kamusal kültür üretiminin deregülasyonu bütün dünyada Amerikanlaşmayı desteklemeye devam etmektedir.

Dallas Smythe ise izleyicilerin programlar üzerinden nasıl reklamcılara pazarlandığını araştırmıştır. Smythe (1977), kapitalizmin reklam sayesinde pazarı kontrol ettiğini ve talebi istediği gibi yönlendirdiğini belirtmektedir. Reklamlar, yaşam biçimleri, sembolik değerler ve zevkleri birleştirerek aslında toplumda anlam sistemi yaratırlar. Bu anlamda izleyici Smythe'e göre reklam verenlere pazarlanan bir emtiaya dönüştürülmüştür. İzleyiciler gelirlerine, yaşlarına, cinsiyetlerine, etnik ve sınıfsal özelliklerine göre reklamcılara pazarlanmaktadır. Bu anlamda Marksistlerin kendilerine sormaları gereken soru, iletişim endüstrilerinin nasıl bir ekonomik işlev üstlendiğidir. Ancak Garnham Murdock (1978) Smythe'nin izleyicinin reklamcılara satılma meselesini abartılı bularak eleştirmiştir.

Araçsalci yaklaşım içinde çalışan Herman ve Chomsky ise özellikle haber medyasının ekonomi politiği üzerine yoğunlaşmıştır. Araçsalcılar kapitalistlerin kamusal enformasyon akışının kendi çıkarlarıyla uyumlu olması için pazardaki ekonomik güçleri nasıl kullandıkları üzerine yoğunlaşırlar. Herman ve Chomsky (1988) propaganda modeli adıyla bir model geliştirmişlerdir. Bu modele göre Amerikan medyası sürekli propaganda yaparak egemen değerleri insanlara benimsetmektedir. Çünkü kapitalist sistemin varlığını sürdürebilmesi ancak medyanın rıza üretimi ile mümkün olmaktadır. Bu sistemde halkın neyi göreceğine, duyacağına ve düşüneceğine karar verilmekte ve düzenli propaganda kampanyalarıyla kamuoyu yönetilmektedir.

Golding ve Murdock'a göre, araçsalcılar sistemdeki stratejik müdahaleler üzerine yoğunlaştıkları için sistemdeki çelişkileri gözden kaçırmaktadırlar. Golding ve Murdock araçsalci ve yapısalcı katılığın, toplumsal değişimi ve hayatın akışına vurgu yaparak üstesinden gelirler. Yapıları eylem yoluyla sürekli üretilen, değiştirilebilen esnek ve dinamik oluşumlar olarak görmek, aynı zamanda eylemin de yapısal olarak oluşturulduğunu unutmamak gerekir. Büyük Britanya kökenli ve eleştirel ekonomi politik yaklaşımını benimseyerek iletişim alanını inceleyen P. Golding ve G. Murdock ise kapitalist toplumlarda iç içe geçen ve karmaşık bir yapı oluşturan ekonomik ve siyasi ilişkilerin nasıl medya içeriğinin üretiminde belirleyici olduğunu araştırmışlardır.

Eleştirel ekonomi politikçiler ayrıca yapıları katı, daimi ve sabit bina benzeri yapılar olarak gören yapısalcılıkla da aralarına mesafe koymaktadırlar. Anlamın üretici ve tüketicilerin özgün konumlarıyla karşılıklı olarak belirlendiğinin önemini vurgulamaktadırlar. Yapıların eylem yoluyla nasıl oluşturuldukları ve eylemin yapısal olarak nasıl oluşturulduğunun açıklanmasını önemserler. Eleştirel ekonomi politik aynı zamanda tarihseldir. Bu anlamda kültürün eleştirel bir ekonomi politiği için dört tarihsel süreç önemlidir: medyanın gelişmesi; şirketlerin yapılarının değişmesi; metalaşma; devlet ve hükümet müdahalesinin değişen rolü.

Golding ve Murdock iletişimin ekonomi politiğinin ilgilerini ve önceliklerini göstermek için üç çözümleme alanı belirlemektedirler:

- 1) kültürel malların üretiminin incelenmesi;
- 2) medya ürünlerinin üretimi ve tüketimi arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak üzere metinlerin ekonomi politiğinin analizi;
- 3) maddi ve kültürel eşitsizlik arasındaki ilişkiyi göstermek için kültürel tüketimin ekonomi politiğinin analizi.

Kültürel Çalışmalar

Britanya kültürel çalışmaların kökenlerini Richard Hoggard ve Raymond Williams'a dayandırmak yaygın olarak kabul görmektedir. Hoggard ve Williams'ın çalışmalarının devamı olarak sayılabilecek çalışmalar 1960'ların sonu 1970'ler boyunca devam eden Neo-Marksist Yeni Sol düşünce tarafından sürdürülmüştür. Kültürel çalışmalar yaklaşımı temelde klasik marksizmin indirgemeci, determinist, doktriner ve anti hümanist özelliklerinin üstesinden, Lukacs, Benjamin, Horkheimer, Adorno ve Marcuse gibi düşünürlerin de içinde yer aldığı Batı marksizmi ve yeni toplumsal hareketler sayesinde gelebilmiştir. Althusser ve yapısalcılığın desteği ile kültürün görece özerkliği ve ideolojinin nasıl popüler bilinci etkilediğine ilişkin daha net açıklamalar yapabilmıştır. Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi (The Birmingham Center for Contemporary Cultural Studies-CCCS) böyle bir çalışma zemini üzerinden yükselmiştir. 1980'ler sonrasında merkezin düşünsel temellerini Althusser'den çok Gramsci'ye ve onun hegemonya kavramına dayandırması önemli açılımlar sağlamıştır. Kültürel Çalışmalar Merkezi, Hoggard'ın yöneticiliğinde

kurulduysa da en parlak dönemini Stuart Hall'un başkanlığı döneminde yaşamıştır. Kültürel çalışmaların zaman içinde bir şemsiye görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.

Hoggart'ın önemi, özgün bulgular ve geçerli kuramsal bir çerçeve geliştirmekten çok, işçi sınıfı kültürünü akademi dünyasının gündemine sokması ve kapalı okuma gibi eleştiri yöntemlerini popüler kültür ürünlerine başarıyla uygulamasından kaynaklanır. Williams ise Hoggart'tan farklı olarak güçlü kuramsal modeller sunmuştur. Williams'ın geliştirdiği his yapısı kavramı kültürel çalışmaların önemli referans kaynağı olmuştur. Bu kavram, aslında biraz karmaşık bir kavramdır. Belli bir kültüre özgü, belirli bir atmosfer ya da özelliğin, tarihin belli bir anında insanlar tarafından nasıl deneyimlendiğini anlatmaya çalışır. Williams his yapısını şöyle tanımlamaya çalışır: "His yapısı yapının sunduğu kadar sağlam ve belirlidir; buna karşın eylemlerimizin en fazla kırılgan ve en az elle tutulur kısımlarında işler". Williams marksist kuramı çalışmalarının merkezine yerleştirmesinden sonra "farklılaşmış sınıflara göre farklılaşmış his yapılarının karmaşık ilişkisi" üzerine yoğunlaşır. Bütün bunlardan sonra edebiyatın ve kültürün ancak hegemonya ve ideoloji kavramları bağlamında anlaşılabilirliğine güçlü bir biçimde inanır. İşte Williams'ın bu kuramsal zemini Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin filizlenmesini sağlamıştır.

Kültürel çalışmaların gelişimi sürecinde önemli bir rol üstlenen Gramsci'nin hegemonya kavramı iktidar ile pratik arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmaktadır. Hegemonya yönetici sınıfın sahip olduğu konumu sürdürmesinde önemli işlevler üstlenmektedir. Bu bağlamda medya, yöneten sınıfın tahakkümünü sürdürmede toplumun kendi rızasıyla katılımını sağlamakta ve bunu tekrar tekrar üreterek bir anlamda ortak duyu oluşturmaktadır. Medya aracılığı ile kültürel değerler egemen grupların çıkarlarını sürdürecektir, koruyacak ve meşrulaştıracak biçimde sunulur.

Ekonomi politik ile medya metinleri üzerinde yoğunlaşan yapısalcı Marksist yaklaşımı bir anlamda birleştiren kültürel çalışmalar yaklaşımı, toplum ile medya arasındaki ilişkiyi daha geniş kültürel bağlama oturtarak incelemeyi tercih eder. Bir diğer ifade ile medya ve toplum arasındaki ilişkiyi sorgularken kuşkusuz marksizim, feminizm, göstergebilim, psikanaliz ve yapı bozumu gibi kuramları, kavramları ve farklı perspektifleri birlikte kullanabilme becerisine sahiptir.

Eleştirel kültürel çalışmalar ile neredeyse özdeş olan Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin yaptığı çalışmaları Smith, Turner'a dayanarak üç başlıkta aktarmaktadır:

- 1) Kitle iletişim araçlarının metinsel incelemeleri ve bunların hegemonya ve ideolojiyi yeniden üretmeye dönük işleyiş biçimleri
- 2) Günlük yaşamın, özellikle altkültürlerin etnografik incelemeleri. Bunlar politikanın, iktidarın ve eşitsizliğin yaşam tarzı ve modayı nasıl şekillendirdiğini ortaya çıkarma çabası içindedirler.
- 3) Thatcherizm ve ırkçı milliyetçilik çalışmaları gibi siyasal ideolojiler ile ilgili çalışmalar. Bunların kültürel kodların ortaya çıkarılması ve neden geniş bir kamusal çekim yaratabildikleri üzerinedir.

İletişim araçlarının metinsel incelemelerine kuşkusuz Stuart Hall'un çalışmaları öncülük etmektedir. Hall, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ve Gramsci'nin hegemonya kavramlarını dâhice bir sorgulama yeteneği ile medya içeriğinin yani metinlerinin analizinde kullanmıştır. Hall temelde medya metinlerinin herkes tarafından aynı şekilde ve tek bir anlamın egemenliğinde okunmasının mümkün olmadığını saptar. Bu bağlamda *Hall Encoding/Decoding* (1980) adlı çalışmada, farklı okuma biçimlerini saptayarak aslında medya metinlerinin her ne şekilde kodlanırsa kodlansınlar, içlerinde direnme potansiyelini de barındıran metinler olarak görür:

1) Hâkim okuma metni oluşturanlar tarafından amaçlanmış ve hegomonik ideolojileri destekleyen bir okumadır. Okuyucu metni hazırlayanların niyetleri ve amaçlarına paralel bir okuma yaparak profesyonellerin bakış açısına bağlı kalır.

2) Muhalif okuma ise birincisinin tersine hâkim kodları fark edip onları reddedenler ve tartışmaya açanlar tarafından yapılan okumadır.

3) Müzakereci okuma ise hâkim okumaların bazı kısımlarını benimsemekle birlikte kendi ihtiyaçlarını politik konumlarını ve algılarını da yansıtan uyarlamalar yapabilen okuyucu tarafından gerçekleştirilen bir okumadır. Yani metni hazırlayan profesyoneller bir anlamda okuyucu ile bir pazarlık içine girerken okuyucu da aynı şekilde çoklu anlamları içinde barındıran herhangi bir medya metnini bir tercih yaparak ya da bir anlamı diğerlerine tercih ederek bir seçme yapma olanağını kullanır. Bu anlamda Hall'un asıl altını çizdiği nokta izleyici ya da okuyucunun hâkim mesajlara ne ölçüde direndikleridir.

Herhangi bir televizyon görüntüsü, bir fotoğraf, herhangi bir televizyon programı, bir heykel birer metindirler ya da bütün görüngüler, bütün olaylar birer metindirler. Yani metin her şeydir. Bu anlamda okuma kavramı bütün olayları ya da görüngüleri anlamlandırma ve yorumlama eylemidir. Okurla metin arasındaki ilişki sadece okurun kurmaca bir dünyaya girişi değil ama bir karşı karşıya gelmeyi yani anlam için bir mücadeleyi bir diğer ifadeyle bir iktidar ilişkisini temsil eder.

Morley (1992) Nationwide adlı televizyon programı üzerine yaptığı çalışmada izleyiciyi birer özne konumuna yerleştirilmekteydi. Bununla birlikte izleyici programın sunduğu çerçeve ile sınırlı olduğundan yapılan okumalar da ancak bu çerçeve dâhilinde mümkün olabilmektedir. Morley'in bu çalışma sonucunda altını çizdiği bir nokta ise özne konumlarının sabit olmamasıdır.

Sınıf ilişkilerinden temellenen bir direniş kültürü olarak altkültürlerin gruplarının giyim biçimleri, uyuşturucu kullanmaları işsizlik gibi pratiklerinin aslında, yabancılaşmaya karşı geliştirilmiş sembolik tepkiler olduğu ileri sürülmüştür. Dick Hebdige (1979) bunları sessiz çoğunluğu rahatsız eden birlik ve beraberliğe meydan okuyan ve uzlaşma miti ile çelişen hareketler olarak tanımlamıştır.

Kültürel çalışmalar merkezinin siyasal ideolojiler üzerine araştırmaları ise daha çok ırkçılık ve Thatcherizm gibi sağ kanat ideolojiler üzerinedir. *Krizi İdare Etmek* (1978)'de Hall ve arkadaşları İngiltere'de sokaklarda artan kapkaç suçları üzerine çalışmışlardır. Suç her zaman yaşanan sıradan suç olsa da medya bunları sansasyonel olarak işlemiştir. Dahası medya ideolojik devlet aygıtı gibi işleyerek sorunu şiddetlendirip göçmen nüfusa karşı ırkçı tutumlara dönüştürmeyi başarmıştır. Bir diğer ifade ile kapitalist sistemin içine girdiği gerçek bir kriz medya tarafından çarpıtılarak sıradan ahlaki bozulma olarak verilir.

Hall (1990), kimlik kavramını verili, sabit bir öz değil, etkileşim içinde, ötekine bakarak oluşan, bir özdeşleşme süreci olarak tanımlamaktadır. Yani sürekli yeniden ve farklılaşarak üretilebilen bir konumlanma sürecidir. Bu yüzden kimlikler, kamusal alanda etkileşim içinde oluşur ve aleniyet kazanırlar. Bu kimlikler, kadim adlar taşısa da (Alevi, Kürt, Müslüman vb.) kültürel yeniden üretim çağının kimlikleri oldukları için eskisinden farklıdırlar. Çünkü kamusal alandaki hegemonya mücadelesince biçimlenmiş, oluşturulmuş kimliklerdir. Yerel ve küresel ölçekte yeni kültürlerarası karşılaşmaların ürünüdürler.

1970'lerin başından 1980'lerin ortasına kadar adeta altın dönemini yaşayan Kültürel Çalışmalar Merkezi ciddi bölünmelerle ve itirazlarla karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle ırk ve cinsiyet meselelerinin çalışılmaya başlanmasından sonra Kadınlar İtiraz Ediyor (1978) adlı çalışmayla, grubun kadın üyeleri feminist kuramın dışlanmasından şikâyet ediyorlardı. 1980'lerin başında Angela McRobbie, kadının dışlanması ya da marjinalleştirilmesinin altını çizirken merkezin de cinsiyetçi bir yapıya sahip olduğunu ima ediyordu.

Turner (1996) Kültürel çalışmaların güçlü yanlarının altını çizmektedir:

- Kültürün özerkliğine ilişkin güçlü bir sav
- Anlamlı iktidar ve toplumsal yapı ile olan bağlarının açık kavranışı
- Şifre çözüm metinleri ve ideolojiler için kuramsal olarak zengin, disiplinlerarası bir yaklaşım
- Gramsci'den türetilen politik strateji kavrayışı ve iletişimlerden ve yazınsal kuramdan çıkan okumaya ilişkin fikirler ile faili içirme yetisi

Britanya kültürel çalışmalar düşünürleri tarafından altı çizilen kültürün özerkliği savı kültürün esas olarak iktidar tarafından belirlendiği konusundaki savları ile çelişir. Göreli özerklik, eklemlenme, sabitleme gibi kavramlar ekonomik determinizmi ertelemekten başka bir şey yapmaz. Alımlama çalışmaları metodolojik temelden yoksundur. Metin okumaları izlenimci ve politiktir. Ayrıca Kültürel çalışmalar, marjinal ve sapkın olanı romantize etme eğilimi taşıdığına ilişkin de eleştirilere maruz kalmaktan kurtulamamıştır.

Feminist Medya Çalışmaları

Feminist perspektifle yapılan medya çalışmaları, erkek egemen söylemi bir anlamda deşifre etme ve eleştirme üzerine yoğunlaşmaktadır. Cemal Bali Akal, *Siyasi İktidarın Cinsiyeti* adlı çalışmada, kadınla erkek arasındaki ilişkinin bir iktidar ilişkisi olduğu saptamasından hareketle kadının neden rıza gösterdiğinin önemli olduğunu belirtmektedir. Her türlü iktidar ilişkisinde olduğu gibi kadın ve erkek ilişkisinde de rıza baskıdan sonra gelir. Rıza bilgiden beslenir ve söylem üretir, zevk verir. Ancak bu süreçte kadına özgür seçim yapma hakkı hiç tanınmamıştır. Kuşkusuz medya, din, gelenek ve toplum tarafından üretilen iktidar ilişkilerini en iyi meşrulaştırma, yeniden üretme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mutlu, P.A.Treichle ve E.Wartella'ya dayanarak feminizm ile iletişim çalışmaları arasındaki verimli ilişkinin altını çizmiştir. İletişim çalışmalarının hem ampirik/pozitivist hem de eleştirel/yorumlayıcı yöntem ve bulguları feminist yaklaşımın ilgi alanlarına adeta ışık tutar. Bu anlamda;

- 1) iletişim araçlarında cinsel farklılık temsillerinin kategorilendirilmesi ve çözülmesi;
- 2) iletişim endüstrilerindeki pratikleri oluşturmak ve sürdürebilmek için ideoloji ve ekonomik çıkarların nasıl kesiştiğinin araştırılması;
- 3) çok sayıda veri toplanması ve çözülmesi gibi olanaklar feminist çalışmaların ilgi alanına adeta bir zenginlik katmaktadır.

Benzer şekilde kuşkusuz feminist medya çalışmaları da iletişim alanına göz ardı edilemeyecek önemli katkılar sunmuşlardır:

- 1) İktidar ilişkilerinin daha gelişkin ve anlamlı bir çözümlemesi;
- 2) cinsel farklılığın toplumsal ve kültürel inşasını açıklama olanağı sunan bir toplumsal kuram;
- 3) toplumsal cinsiyet farklılıklarını sınıf yaş, ırk ve etnik farklılıklarına bağlayan canlı deneyimlere bağlılık;
- 4) toplumsal değişim için açık ve belirli bir gündem.

Feminist yaklaşımın kendi içinde dayandığı farklı kuramsal ve ideolojik yaklaşımlar nedeniyle farklı feminizmlerden söz etmek mümkündür. Bunları, Türkçe'ye de çevrilen ve alanın önemli kaynaklarından birisi olan, van Zoonen tarafından yazılan *Medyaya Feminist Yaklaşımlar* adlı çalışma anlaşılır bir şekilde açıklamaktadır. Bu anlamda van Zoonen feminist medya kuramının kendisini, postmodernizm, çoğulculuk ve neomarksizm gibi bakış açılarından farklı olarak nasıl tanımladığının önemini vurgulamıştır. Hiç kuşkusuz feminist akademik alan politiktir. Başından itibaren akademik alan ile pratik alan arasında keskin bir çizgi olmamıştır. Medyanın feminist bir değerlendirmesi kuram, siyaset ve eylem arasındaki karşılıklı ilişkiyi zorunlu kılmaktadır. van Zoonen gibi

diğer bazı araştırmacılar feminist medya çalışmalarını üç ideolojik konum içinde sınıflandırmaktadır: Liberal feminizm, radikal feminizm ve sosyalist feminizm.

Liberal Feminizm

Liberal feminizm kadınların eşit konuma gelebilmesi için, kadınların erkek egemen alanlara daha fazla girmesini, böylece güç kazanmalarını önermektedir. Bu durumda medyada varolan kadın temsili de yavaş yavaş değişeceği inancı güçlü bir motivasyon kaynağı olarak devam etmiştir. Aynı zamanda medyanın da kadınları ve erkekleri geleneksel olmayan rollerde ve cinsiyetçi olmayan bir dil kullanarak göstermesi gerekir. Bu yaklaşımın kadınlara önerdiği rollerin değişimine ilişkin yapılan vurgu “süper kadın”ı yaratmıştır. Bu anlamda medyada görünen kadınlar, ekonomik özgürlüğe sahip yani profesyonel, aynı zamanda başarılı bir eş, anne ama bütün bunlardan daha önemlisi ise çok bakımlı, ideal ölçülere sahip kadınlardır. Liberal yaklaşımın kadınlar için önerdiği politikalar ne yazık ki kadınların hem işte hem evde çalışmalarını gerektirmiştir. Aslında kadınların eşitsiz koşullarında bir iyileşme sağlanamamıştır. Üstelik iş koşullarında da kadınlar daha güçlü konuma gelememişlerdir.

Radikal Feminizm

Bu yaklaşımda kadınların erkekler tarafından tahakküm altına alınması ataerkil kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kate Millet, aile kurumuna, ataerkil düzeni meşrulaştırmanın bir aracı olarak gördüğü için karşı çıkar. Bu anlamda aile kurumu sadece kadınların erkeklere hizmet etmesini ve bunu da ideolojik olarak meşrulaştırmasını sağladığı için radikal feministlerin şiddetli eleştirisine maruz kalmıştır. Radikal feministler, kadınlara tecavüzü, cinsel şiddeti, dayak, zina ve pornografi, kadın ticareti gibi daha önce kişisel olarak görülen sorunları politikleştirilerek kamusal alanda teşhir edilmesini bir politika olarak benimsemiştir. Bununla birlikte radikal feminizmin birçok kavramı diğer feminist yaklaşımlar tarafından verimli bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin sosyalist feminizm, ataerkil ideoloji kavramını kadınların konumunun marksist çözümlemesinde de kullanmıştır. Erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliğin temelinde ideolojik olduğu düşüncesi diğer yaklaşımlar tarafından da kabul görmüştür.

Sosyalist Feminizm

Kadının konumunu açıklamak için sadece toplumsal cinsiyet kavramı ile yetinmez. Toplumsal cinsiyetle birlikte kadınların sınıfsal ve ekonomik koşullarının da üzerinde durulması gerektiğinin altını çizer. Bu yaklaşım, doğal olarak dayandığı ideolojik yaklaşım bağlamında bir çözümleme yapar. “Emeğin yeniden üretimi” ve “evdeki emeğin ekonomik değeri” gibi kavramlarla kadınların, çocuk bakımı, hasta bakımı, ev işleri gibi aktivitelerine ekonomik olarak bir değer biçilmemiş olmasının, aslında kapitalizmin kar oranını artırmaya ve kadın emeğinin görünmez kılmaya yönelik girişimler olduğu saptaması yapılmıştır. Sosyalist feministlerin medya stratejilerine gelince, öncelik anaakım medyada reform yapma ve ayrı feminist medya oluşturmak gibi önerilerde bulunmaktadır. Medyayı algılama biçimleri radikal feministlere benzemektedir. Yani medya kapitalist ve ataerkil toplumsal düzeni doğal bir düzen olarak tanıtan ideolojik bir aygıttır. Kadınlar medyada sadece belirli stereotiplerle görünürlük kazanmaktadırlar: Bu anlamda yapılan birçok araştırma göstermiştir ki kadınlar medyada anne ve eş olarak; cinsel obje olarak ve şiddete maruz kalanlar olarak temsil edilmektedir.

** Güçlü etki dönemi olarak anılan bu dönemde, medya izleyicileri sorgusuzca her şeye inanan, hatta etkilenen kişisiz, hiçbir politik tercihi olmayan bir hedef gibi düşünülür.

** Gerbner çarpıcı bir betimleme ile bu ilişkiyi “yetiştirme” olarak tanımlar. Diğer bir deyişle medya bir toplumdaki ve kültürdeki tutumları ve değerleri eker ve yetiştirir. Medya bu değerleri yaratmaz ancak bu değerleri besler, yayar ve pekiştirirken bir yandan da bunların sürdürülmesi için bir oydaşma yaratır.

** Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile birlikte asıl, insanların medya ile ne yaptığı sorusu önem kazanmıştır.

** Eleştirel iletişim araştırmalarının ortak belirleyeni bütün toplumsal ilişkileri aynı zamanda bir iktidar ilişkisi olarak ele almaktır. Bu bağlamda iletişimin de iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde üstlendiği işlev sorgulanmaktadır.

** Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori kavramının literatürde birbirinin yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Eleştirel Teori, felsefe tarihinde, Batı Avrupa Marksist geleneğinin Frankfurt Okulu adıyla anılan koluna, yani Marksizmi zamanın teorik ve politik gereksinimlerine uyarlamayı amaçlayan bir dizi Alman filozofu ve toplum teorisyenine gönderme yapar.

** Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrileri olarak tanımladıkları şeyin aslında yeni toplumsal denetim biçimleri ve kapitalist topluma rıza üretmenin aracı olduğunu saptamaktadırlar.

** Ekonomi politik yaklaşımın 1990’lı yıllardan itibaren dört temel ilgi alanı belirlediğini söylemek mümkündür. Bunlar küreselleşme, deregülasyon, birleşme ve sayısallaşma olarak sıralanabilir.

** Eleştirel ekonomi politik aynı zamanda tarihseldir. Bu anlamda kültürün eleştirel bir ekonomi politiği için dört tarihsel süreç önemlidir: medyanın gelişmesi; şirketlerin yapılarının değişmesi; metalaşma; devlet ve hükümet müdahalesinin değişen rolü.

** Liberal çoğulculuk ile marksizm arasında dolaysız bir hesaplaşma olarak nitelendirilebilecek olan kültürel çalışmalar postkolonyal kuram, queer kuram, feminist kuram gibi kuramların da kökenini oluşturmuştur.

** Ekonomi politik ile medya metinleri üzerinde yoğunlaşan yapısalcı marksist yaklaşımı bir anlamda birleştiren kültürel çalışmalar yaklaşımı, toplum ile medya arasındaki ilişkiyi daha geniş kültürel bağlama oturtarak incelemeyi tercih eder.

** Başından itibaren akademik alan ile pratik alan arasında keskin bir çizgi çizmek kolay olmamıştır. Medyanın feminist bir değerlendirmesi kuram, siyaset ve eylem arasındaki karşılıklı ilişkiyi zorunlu kılmaktadır.

** Liberal feminizme göre kadınların eşitsiz koşullarında bir iyileşme sağlanamamıştır. Üstelik iş koşullarında da kadınlar daha güçlü konuma gelememişlerdir.

** Radikal feministler, kadınlara tecavüzü, cinsel şiddeti, dayak, zina ve pornografi, kadın ticareti gibi daha önce kişisel olarak görülen sorunları politikleştirilerek kamusal alanda teşhir edilmesini bir politika olarak benimsemiştir.

SORULAR

1. İletişim alanında eleştirel yaklaşım ile liberal yaklaşım arasındaki ilk ayrışmaların ve çatışmaların temelini atan “Yönetimsel ve Eleştirel İletişim Araştırması Üzerine Düşünceler” adlı makale kim tarafından yazılmıştır?

- a. McLuhan
- b. George Gerbner
- c. Hovland
- d. Todd Gittlin
- e. Poul Lazarsfeld

2. Suskunluk sarmalı hangi temel varsayıma dayanmaktadır?

- a. İzleyiciler kendi gereksinimlerini en iyi doyumunu sağlayacak medyayı ve programı özgürce seçerler
- b. Küçük gruplarda ve toplumda oydaşmadan sapan bireylerin dışlanma ile tehdit edilmesi
- c. Kitle iletişim araçları halka ne düşünecekleri konusunda başarılı olmayabilir ancak ne hakkında düşünecekleri konusunda başarılıdır
- d. Medya doyumun tek kaynağı değildir. Tatile gitmek, spor yapmak, dans etmek de medyanın kullanıldığı gibi kullanılır.
- e. Hiçbiri

3. Kitle iletişim araştırmalarına eleştirel yaklaşım aşağıdakilerin hangisini içermez?

- a. Marksist bir gelenek içinde yer alır
- b. İletişimi toplumsal süreçlerden ve yapılardan soyutlamadan bütüncül bir kavrayışla irdeler
- c. Liberal yaklaşım içinde yer alır
- d. Liberal çoğulcu yaklaşımın savunduğu toplumsal bütünleşmeyi toplumsal denetim olarak tanımlar.
- e. Temelde iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde iletişimin rolünü açıklamaya çalışır.

4. Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori kavramı arasında nasıl bir ilişki vardır?

- a. Eleştirel Teori Frankfurt Okulunu ifade etmek için ve onun yerine kullanılan bir kavramdır.
- b. Her ikisi de liberal iletişim araştırmaları geleneğini ifade etmek için kullanılmaktadır.
- c. Her ikisi de temel argümanlarını eleştirel ekonomi politik yaklaşımı eleştirmek üzerine kurmaktadır.
- d. Her ikisi de Nazi Almanyası'nın zulmüne uğramışlardır.
- e. Her ikisi de temel olarak liberal yaklaşım ile çok yapıcı ve olumlu ilişkiler içindedir.

5. Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrisi kavramını neden eleştirmektedirler?

- a. Kitlelerin direnme potansiyelini ürettiği ve geliştirdiği için.
- b. Kitle kültürünün aslında toplumsal denetim ve kapitalist topluma rıza üretmenin aracı olduğu için.
- c. Sanat ürünlerinin çoğaltılarak herkesin erişimini olanaklı kıldığı için.
- d. Kitle iletişim araçları kitlelere sağduyulu davranmayı öğrettiği için.
- e. Yukarıdaki şıkların hepsi de doğrudur.

6. Aşağıdakilerden hangisi Golding ve Murdock'un, eleştirel ekonomi politik anlayışını anaakım ekonomi biliminden ayıran özellik değildir?

- a. Bütüncüldür
- b. Tarihseldir
- c. Merkezi olarak kapitalist teşebbüs ile devlet müdahalesi arasındaki dengeyle ilgilenir.
- d. Adalet, eşitlik ve kamu yararı gibi temel ahlaki sorunlarla ilgilenir.
- e. Serbest piyasa koşullarında iletişim araçlarının demokratik yapısıyla ilgilenir.

7. Birmingham Kültürel Çalışmalar Merkezi adıyla bilinen kültürel çalışmaların kuramsal temeli aşağıdaki hangi iki düşünürle dayandırılmaktadır?

- a. Richard Hoggard ve Raymond Williams
- b. Max Horkheimer ve Theodor Adorno
- c. Paul F. Lazarsfeld ve George Gerbner
- d. P. Golding ve G. Murdock
- e. Nermin Abadan ve Ünsal Oskay

8. Aşağıdakilerden hangisi Stuart Hall'un medya metinlerinin okuma ya da anlamlandırma biçimlerinden biri değildir?

- a. Hakim okuma
- b. Muhalef okuma

- c. Bütün izleyicilerin hakim okuma yapması
- d. Müzakereci okuma
- e. Yukarıdakilerin hiçbirisi doğru değil

9. Cemal Bali Akal, Siyasi İktidarın Cinsiyeti çalışmasında, kadınla erkek arasındaki ilişkiyi nasıl tanımlamaktadır?

- a. Ekonomik bir ilişkidir
- b. Çıkara dayalı bir ilişkidir.
- c. Karşılıklı olarak müzakereye dayanan bir ilişkidir.
- d. Karşılıklı sevgiye ve anlayışa dayalı bir ilişkidir. e. Kadınla erkek arasındaki ilişki aynı zamanda bir iktidar ilişkisidir.

10. Suskunluk sarmalı kavramı aşağıdaki kuramcılardan hangisine aittir?

- a. Elisabeth Noelle-Neumann
- b. T.W. Adorno
- c. Paul Lazarsfeld
- d. Marshall McLuhan
- e. Max Horkheimer

1. E 2. B 3. C 4. A 5. B 6. E 7. A 8. C 9. E 10. A

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ – ÜNİTE 4

Uluslararası İletişim

ULUSLARARASI İLETİŞİM

Uluslararası iletişim, belirli bir coğrafyada, birbirinden uzakta yaşayan ve farklılıklar gösteren insan toplulukları arasında var olan haber ve bilgi akışkanlığı ve bu insan topluluklarının daha geniş bir insan topluluğuna ait oldukları bilincini yaratan ve içinde yaşanılan coğrafyayı toplumsal olarak kurgulamalarına olanak tanıyan bir yapıdır.

ULUS VE ULUS-DEVLET

Ulus kavramı, belli bir tarihsel dönemde ortaya çıkan özgül bir toplumsal formasyonu imlemektedir. Yani ulus tarihsel bir kategoridir ve ancak tarihsel gelişmenin belli bir düzeye erişmesiyle ortaya çıkmıştır. Ulus genellikle belli bir etnisiteyi, dili, dini, kültürü ve tarihi paylaşan bir insan topluluğunu tanımlar biçimde kullanılır. Ancak ulus, modern devletlerin en belirgin özelliklerinden birisi olmuş ve bir devlet biçimini tanımlamıştır. Ulus-devlet, açıkça belirlenmiş ve yüksek derecede korunan sınırlar içerisinde var olan bir toplumsal bütünlüğü bir merkezden yönetme iktidarını ifade etmektedir. İlk telekomünikasyon sistemi olarak kabul edilebilecek Chappe'nin optik telgraf sisteminin 1793'te kurulması, Fransa devleti için karasal egemenliğin sağlanması açısından ulusal toprakları birleştiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Ulusal toprakların birleştirilmesinin anlamı, eyaletler arası engellerin ortadan kaldırılması, yönetsel bölgelerin belirlenmesi, vergi sistemi ve yasaların birleştirilmesi, Fransızca'nın ulusal dil haline getirilmesi gibi görünümlemlerle belirginleşen Fransa'nın ulus-devlet olarak bütünleşmesi sürecidir. Uluslararası terimi ise iki ya da daha fazla ulusun dâhil olduğu, farklı uluslar tarafından denetlenen ve kuralları konulan bir süreci ifade etmektedir.

Uluslararası iletişimi değişen aktörler, teknolojiler, politikalar ve kavramlar çerçevesinde, dünyada gerçekleşen ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimler bağlamında üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Uluslararası iletişim kavramının ortaya çıkışından 2. Dünya Savaşı'na kadar olan süreç, ilk dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde başlıca aktörler açığa çıkmış, iletişim sürecinde mesajın taşıyıcıdan ayrılması ve hız kazanmasıyla ilk uluslararası iletişim altyapıları kurulmuş ve uluslararası iletişim kurumsallaşmaya başlamıştır. İkinci dönem 2. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945'den başlayarak 1980'lerin ortalarında Yeni Dünya Düzeni kavramı dolayımı ile dünya ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasına dek sürmektedir. Bu döneme, bir önceki dönemin aktörlerine yeni aktörler katılmış, teknolojik gelişmeler sürmüş, dünya siyasi sisteminde yaşanan değişimler uluslararası iletişimin kurucu kavramlarında değişimlere neden olmuştur. Üçüncü dönem ise, 1980'lerin ortalarından başlayarak günümüze dek sürmektedir. Bu dönemin temel özelliği, uluslararası iletişim süreci de dahil olmak üzere tüm toplumsal ilişki süreçlerinin piyasa kurallarına tabi kılınmasıdır.

ULUSLARARASI İLETİŞİMİN BAŞLANGIÇTAN 2. DÜNYA SAVAŞINA KADAR OLAN DÖNEMİ

Coğrafi keşifler tüm dünyanın, insan toplumlarının yaşadığı en geniş coğrafya olarak kavranabilmesine olanak sağlamıştır. Coğrafi keşiflerin ardındaki dinamikler tanımlanırken, denizcilik bilgisinin artması, pusulanın keşfedilmesi ve haritaların düzenlenmesi gibi gelişmeler yanında, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin dinamikleri de kapsamaktadır.

Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte Avrupa'nın büyük bir dönüşüm sürecine girmesi; kapitalizm adı verilen bu dönüşümün temelinde yer alan üretim biçiminin artan oranda hammadde ihtiyacı ve üretilen mallar için pazar bulma zorunluluğu, coğrafi

olarak dünya üzerinde daha önceden bilinmeyen başka kıta ve topraklarda yaşayan toplumlarla girilen ilişkilerin en önemli belirleyicileridir.

Aydınlanma ya da 18. yüzyıl felsefeleri *genel olarak* insanın kendi yaşamını düzenlemesini yeniden gündeme almış, hem düşüncenin hem toplumsal yaşamın köklü değişimlere uğrayacağı bir sürecin felsefi başlatıcısı olmuştur.

İletişim ve ulaşım araçlarında yaşanan teknolojik gelişmeler yanında, iki düşünsel tasarı eşlik eder. İletişimin uluslararasılaşmasının da temelinde yer alan bu iki düşünsel tasarı, aydınlanma ve liberalizmdir. Aydınlanma ya da 18. yüzyıl felsefeleri *genel olarak* insanın kendi yaşamını düzenlemesini yeniden gündeme almış, hem düşüncenin hem toplumsal yaşamın köklü değişimlere uğrayacağı bir sürecin felsefi başlatıcısı olmuştur. Aynı tarihsel süreç, benzer şartlar içerisinde liberalizmin ortaya çıkışına da tanıklık eder. Liberalizmin kavramsal gelişmesine öncülük eden Adam Smith ve öteki klasik iktisatçılar, toplumun iktisadi yaşamını doğal bir organizma olarak tanımlarlar. Onlara göre, kapitalist ekonomiye nesnel insanların iradesinden bağımsız yasalar yön verir. Bu yasaların herhangi bir bozulmaya uğramadan işlemesi için en elverişli ortam, serbest rekabettir. Bireycilik ve uluslararası işbölümü tarafından yönlendirilen serbest rekabet ise evrensel rejimin yapıtaşısıdır. İş bölümü ve serbest rekabet düzeninde her iktisadi birim ister üretici, ister tüketici olsun kendi kişisel çıkarının peşinde koşarken aynı zamanda ve kendiliğinden bütün toplumun refahına da hizmet etmiş, böylece faydacı filozofların “en çok sayıda kişiye en yüksek düzeyde mutluluk” ilkesinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olur. Bu noktada, piyasayı tanımlayan liberal ilke, “Laissez Faire, Laissez Passer: Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” olmaktadır.

Uzak mesafe iletişimini etkin bir biçimde sağlayan ve organizma benzetmesine ilham veren ilk modern iletişim ağı olarak tanımlayabileceğimiz telgraf, kullanımları açısından 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, üretimin, zor kullanımının, siyasal alanın ve iletişim alanının örgütlenmesinin yeni biçimleriyle kurduğu karmaşık bağlantılar nedeniyle son derece önemlidir. En önemli özelliği iletişimi taşıyıcıdan ayırması ve elektrik sinyalleri ile taşınır hale getirmesi olan telgraf, insanlık tarihinin kendinden öncekilerin hiç biri ile karşılaştırılamayacak kadar önemli bir icadı olarak ele alınmaktadır. Amerika’da Mors tarafından icat edilen elektrikli telgraf, 1837’den itibaren önce İngiltere’de olmak üzere ABD ve Avrupa ülkelerinde öncelikle iç iletişimde kullanılmaya başlanmıştır.

İletişim teknolojik gelişmelerin sonucu olarak evrenselleşirken, uluslararası düzeyde de kurumsallaşmaya başlamıştır. Kurumsallaşmanın ilk görünümleri, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ve Evrensel Posta Birliği’nin kuruluşudur.

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)

1850’lerde komşu olmayan ülkeler arasında uluslararası telgraflar haberleşmesi konusunda yaşanan sorunlara ilişkin olarak Prusya, Avusturya ve diğer küçük Alman devletleri Avusturya-Almanya Telgraf Birliğini; Fransa ve komşuları Batı Avrupa Telgraf Birliğini oluşturmuşlar, daha sonra bu iki birliğin 1865’de birleştirilmesi ile ilk uluslararası iletişim örgütü olan ITU (Uluslararası Telgraf Birliği) kurulmuştur.

ITU’nun kuruluş gerekçelerini, serbest pazarı, açık ticareti güçlendirmek üzere telgrafın uluslararası yaygınlığının sağlanması gibi liberalizm etkisindeki düşünceler oluşturmuştur. Birliğe üye olan 22 ülke, herkesin “telgraf aracılığıyla haberleşme hakkı” olduğunu tanıırken, “devlet güvenliğini tehdit eden, ülkenin yasalarını, kamu düzenini ya da ahlaki değerlerini ihlal eden” durumlarda devlete de özel telgraf iletilmesini engelleme hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir.

Telgrafın ardından telefon, telsiz ve radyo teknolojilerinin hızlı gelişimi ITU’nun sorumluluk alanının genişlemesine neden olmuş, sonunda birliğin adı Uluslararası Telekomünikasyon Birliği olarak değiştirilmiş, görev alanı ise her türlü telli ve telsiz iletişim olarak genişletilmiştir. 1947’de Birleşmiş Milletler ITU’yu Birleşmiş Milletlere bağlı bir uzman kuruluş olarak tanımıştır. ITU günümüzde de Birleşmiş Milletlere bağlı olarak telekomünikasyon alanında uygulanacak uluslararası standartlar ve radyo iletişiminin düzenlenmesi, diğer yandan da telekomünikasyon alanının geliştirilmesi alanlarında faaliyetlerini sürdüren uluslararası bir kuruluştur.

Evrensel Posta Birliği (UPU)

Süreç ulusal posta reformları ile başlatıldı. En dikkat çekici reformlardan birisi 1840 yılında İngiltere’de, Sir Rowland Hill önceden ödenen postaları başlattığı zaman yaşandı. Dahası, yerel posta hizmetlerinin gideceği yerden bağımsız olarak, ağırlığa bağlı taktip fiyatlandırıldı. Ayrıca Sir Hill, dünyadaki ilk posta pulu uygulamasını da başlattı.

1874’de kurulan ve merkezi İsviçre’nin Bern kentinde olan Evrensel Posta Birliği, posta-sektörü aktörlerinin arasındaki işbirliğini sağlayan ve modern araç ve hizmetlerle varolan evrensel ağı geliştirmeye yardım eden başlıca kuruluştur. Birleşmiş Milletler’e bağlı bu kuruluş, gerektiği yerde teknik yardım verme yanında, danışman, aracı ve irtibat noktası rollerini yerine getirir.

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve kurumsallaşması, aynı zamanda enformasyonun da stratejik bir değer kazanmasını beraberinde getirir. Pek çok yazara göre bu dönem 1. enformasyon devrimi ile tanımlanabilir. Enformasyonun stratejik değeri, bir yandan devletler ve devletlerarası ilişkiler açısından siyasi önemini ima eder. Diğer yandan ise mali olarak kazandığı önemi ima eder. u stratejik değer aynı zamanda enformasyon üzerinden manipülasyon yapma olanağını da ima etmektedir.

Uluslararası Haber Ajansları

Ajanslar telgrafın keşfiyle beraber kurulmaya başlanmıştır. ABD’de New York Associated Press 1848 yılında, 6 New York gazetesinin birleşmesi ile kurulmuştur. İngiltere’nin uluslararası hatlardaki egemenliği, tüm dünyadaki haber akışının da o dönemde İngiltere kontrolünde gerçekleşmesi anlamına gelmiştir. Bu durum, “telgraf hatlarını kim kontrol ediyorsa, haberi de o kontrol eder” biçiminde özetlenmektedir. İlk kurulan uluslararası haber ajansları: AFP (Agence France Press - öncülü olan HAVAS 1835’de kurulmuş); AP (Associated Press) (1848); WOLF (1849); Reuters (1851); UP (United Press) (1907). HAVAS, haberlerle reklam etkinliklerini birlikte yürütür. Dünya üzerinde, gerçek anlamdaki haber ajanslarının ilki, ticari amaçla kurulan Havas’tır. Üç Avrupa ajansı, yani HAVAS, WOLF ve Reuter uluslararası çaptadır. 1859 yılında, Londra’daki Reuter, ve Berlin’deki Wolff ajansları ile Havas arasında ilk işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. 1870’te imzalanan son anlaşma ile imparatorlukların dünyanın topraklarını paylaştıkları bir dönemde, üç ajans da dünyayı, haber yayma tekeli açısından bölüşmüşlerdir. Bölgeler şöyle ayrılmıştır:

- Havas, Fransız İmparatorluğu toprakları, İtalya, İspanya, Portekiz, Güney Amerika
- Reuter: İngiliz İmparatorluğu ile Uzak-Doğu ve Hollanda ve sömürgelerini (Avrupa’da, Hamburg dışındaki bürolarını kapatmıştır)
- Continental (Wolff): Almanya, İskandinavya, Rusya
- Osmanlı toprakları, Mısır ve Belçika, Havas-Reuter’in ortak alanı sayılmıştır. Dünyanın geri kalan bölgeleri serbest bırakılmıştır.

1898 yılı, uluslararası haberin meşrulaşması ve önem kazanması açısından son derece önemli bir yıldır. Bu yılda uluslararası düzeyde ilgi uyandıran üç olay yaşanır. Bu olaylardan birincisi, ABD donanmasının İspanya’nın sömürgeleri olan Küba, Porto Riko ve Filipinler ile olan iletişimini kestiği İspanya-Amerika savaşıdır. İkinci olay, Sudan’da, yukarı Nil boyunca Fransa ile İngiltere’yi karşı karşıya getiren olaydır. Bölgeye sadece İngiltere’nin telgraf hatları ulaştığından, Fransız yetkililer her iletişim için seyahat etmek zorunda kalmış ve bunu diplomatik olarak küçük düşükleri biçiminde yorumlamışlardır. Üçüncü olay ise, Dreyfus davasıdır. **Dreyfus Davası**; 1894 yılında Yüzbaşı Alfred Dreyfus’un casuslukla itham edilerek Fransa’da yargılandığı davanın adıdır.

2. DÜNYA SAVAŞI’NIN BİTİMİNDEN YENİ DÜNYA DÜZENİ’NE

Kapitalizmi yaradılıştan kaynaklanan insan yönelimlerinin ifadesine izin veren bir toplumsal kurallar dizisi olarak kabul eden Laissez Faire geleneğinin ve kapitalizmin tabii ve evrensel bir düzen olduğu iddiasının 1929 ekonomik krizi ile çöküşü ardından gelen 2. Dünya savaşı, pazarların daralması, Avrupa ülkelerinin savaşta büyük yıkıma uğraması ve ABD’nin savaş sonrasında ekonomik gücü ile sistemin egemeni olarak ortaya çıkışını getirmiştir. 2.Dünya Savaşı sonrasını şekillendiren faktörleri dört ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar soğuk savaş, kamu işletmeciliğinin yaygınlaşması, yeni uluslararası bağımlılık ilişkileri ve başkaldırıları olarak başlıklandırılabilir.

Soğuk Savaş

Ağustos 1945’de Hiroshima ve Nagasaki’ye atılan nükleer bombalar yer almaktadır. Nükleer silahların varlığı, uluslararası ilişkiler açısından yepyeni bir dönemin başlatıcısı olarak kabul edilir. Soğuk savaş, 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyasi ortamın temel belirleyicisidir. Ancak uluslararası iletişim açısından iki boyutundan özellikle söz etmek gerekir. Bunlardan ilki, nükleer savaş tehdidi ile soğuk savaşın askeri bir mücadele değil ideolojik bir mücadele olarak yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan uzay yarışı olarak da şekillenen soğuk savaş, iletişim ağlarının bugünkü gelişim noktası açısından son derece belirleyici olan uydu teknolojisinin yaratılması anlamına gelmiştir. 1962’de uzaya atılan ilk iletişim uydusunun, aynı yıl içinde ABD’de ticari kullanıma açılması, telekomünikasyon ağlarının etkinliğini hem taşıma kapasitesi, hem de uzaklıkları aşma yeteneği açısından inanılmaz ölçüde artırmıştır. İkinci boyutta ise, savaş sonrasında farklı toplumsal yapıların iletişimi açısından son derece belirleyici olan gelişme ve modernleşme kavramları yer almaktadır.

Gelişme ve modernleşme, iletişim alanında da yankı bulmuş kavramlardır. Bu kavramsal çerçeveyi oluşturan araştırmalardan ilki olan Daniel Lerner’in yönettiği proje, Türkiye’nin de dahil olduğu altı Orta Doğu ülkesinde bireylerin geleneksel düşünme ve davranışları terk ederek, Batı’nın inanç ve değer sistemine, ekonomik, toplumsal ve siyasi örgütlenme tarzlarına uyum sağlamaları sürecinde radyo yayınlarının etkilerine odaklanmaktadır. Bu projenin özellikle Ankara Balgat’ta gerçekleştirilen kısmının sonuçları, 1958 yılında *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (Geleneksel toplumu geride bırakmak: Ortadoğu’da modernleşme) başlığı altında yayınlanmıştır. Bu kitapta Lerner, gelenekselden moderne geçiş süreci olarak ele aldığı gelişmeye yönelik tutumlarla ilgili bir sistem önermektedir. Bu sistemde, okur-yazarlık köşe taşıdır. Nüfusun kırsal yerleşim bölgelerinden kentlere doğru hareketliliği okur-yazarlığı arttırmakta, bu sürece kitle iletişim araçlarının dahil olması ile birlikte “empati” oluşmaktadır. Kişinin kendisini başkalarıyla özdeşleştirilmesi sonucu geleneksel kişilikten modern kişiliğe geçişi olarak tanımlanan empati, son aşama olan ekonomik ve politik katılımın artmasının ön şartıdır. Empati, Lerner’a göre bireylerin giderek kitle iletişimine açık hale gelmesine neden olarak, toplumsal denetlemenin yerini aydınlanmış kamuoyunun almasını. Lerner’a göre, bir aşamadan diğerine geçişin temel belirleyeni, fikir ve tutumların iletilme biçimindeki değişiktir. Bu değişim ise, iletişim araçlarının bireyleri geliştirmesi ve yenilikleri yayması ile dolayısıyla iletişim araçlarının yayılması ile mümkün olmaktadır.

Kamu İşletmeciliğinin Yaygınlaşması ve İletişim

1929 ekonomik krizinin ve 2. Dünya Savaşı’nda Avrupa’nın uğradığı yıkım, savaş sonrasında Keynes’in “etkin talep” kavramını merkezine alan yeni bir ekonomik programı gerekli kılmıştır. Toplumun tüketim ve yatırım toplamından oluşan etkin talebin yüksek olabilmesi için, tüketim ve yatırım miktarlarının da fazla olması gerekmektedir. Toplumda gelir dağılımının “eşitlikçi” olması

tüketimi artırırken, devletin ekonomik yaşama müdahale etmesi ve birtakım yatırımları bizzat gerçekleştirmesi de yatırım miktarını artırmaktır. Etkin talep kavramı çerçevesinde, 19. yüzyıl ile 2. Dünya savaşı arasındaki dönemde “serbest ticaret” kavramı ile karakterize edilen süreç tamamlanmış ve kitlesel tüketimle birlikte yoğun sermaye birikiminin sağlanacağı yeni bir dönem başlamıştır. Gerek metropollerde, gerekse de bağımlı ülkelerde kamu işletmelerinin yüklendiği benzer görevler vardır.

- Devlet altyapı yatırımlarını gerçekleştirir...
- Devlet temel ihtiyaç malları üzerinde kurulacak tekelleri de sınırlamak gereği duyar.
- Kamu işletmeleri aracılığı ile devlet, ülkenin geri bölgelerine yatırım yapar.
- Genellikle ucuz girdi sağlama işlevini yüklenmiş kesim devlet elindedir.

Devletin ekonomik alana doğrudan müdahalesini öngören Keynesci politikaların, devlete biçtiği kamu işletmeciliği, sosyal hizmetler vs gibi görevler, “refah devleti”ni tanımlamıştır. Devletin ekonomik alana doğrudan bir aktör olarak dahil olmasına neden olan paradigmatik değişim, zaten stratejik bir sektör olarak tanımlandığından, devletin düzenleyici ve işletmeci olarak dahil olduğu iletişim alanındaki kamu işletmeciliği tercihinin meşrulaştırmıştır.

Yeni Uluslararası Bağımlılık İlişkileri ve Başkaldırılar

2. Dünya Savaşı sonunda, dünya ölçeğinde tüm iktidar odaklarının yeni bir dizilişi söz konusu olmuştur. Bu süreçte sömürge toplumlarında yaygınlaşan bağımsızlık ve direniş hareketlerinin güçlenmesi kadar, eski sömürgeci güçlerin uzak ülkelere yayılan sömürgelerini ellerinde tutabilme yetilerini kaybetmeleri, dekolonizasyon olarak tanımlanan sömürgeci iktidarların devrilmesi ve ülkelerin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını ilan ettikleri bir süreci başlatmıştır. Yeni sömürgecilik olarak da adlandırılan bu uluslararası bağımlılık ilişkileri genel olarak, bir bağımsız ülkenin ekonomik etkinliklerini ve ekonomi politikalarını yabancı bir ulusun ya da çıkar grubunun üst düzeyde denetim altına alması ve buna genellikle siyasal ve askeri politikalar üzerinde bir denetimin de eşlik etmesi durumudur. Marshall planı, Truman Doktrini, Colombo planı gibi yardım ve kalkınma programları, bu dönemin başlangıcında bir yandan bağımlılık ilişkilerinin devamı, diğer yandan ise ABD’nin hegemonyasının tam tesisi açısından önem taşıyan uygulamalardır.

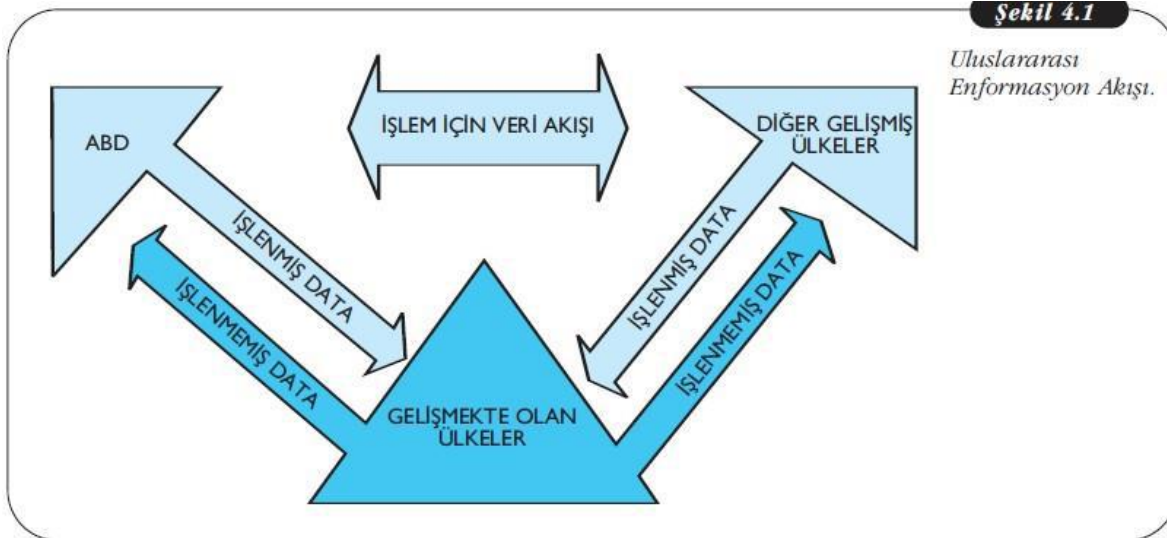
Uluslararası enformasyon akışının bu dönemde nasıl şekillendiğini gösteren en önemli çalışmalardan birisi Hamid Mowlana tarafından yapılmıştır. İletişim ağları üzerinde uluslararası enformasyon akışının yapısı Mowlana’ya göre şöyledir: Ham enformasyon geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere, özellikle ABD’ye doğru akar. Gelişmiş ülkeler, ham enformasyonu depolamada, işlemede ve kullanmada birbirleriyle kendi aralarında işbirliği yaparlar. Geliştirmekte olan ülkeler, kendilerinden giden ham enformasyonu işlenmiş olarak ve para ödeyerek geri alırlar. Geliştirmekte olan ülkeler kendi aralarında işbirliği yapmazlar.

UNESCO, 1946 yılında 20 üye ülke ile Birleşmiş Milletler’e bağlı olarak kurulan ve kuruluşunda “fikirlerin serbest akışını teşvik etmeyi temel amaçlardan birisi olarak tanımlayan uluslararası bir kuruluştur. Gelişme iletişimi çalışmalarının en önemli destekçilerinden olan bu kuruluşun, 1960’ların sonunda gelişme ve modernleşme paradigmasına karşı yükselen eleştiriler ve bu eleştiriler çerçevesinde 1970’li yıllar boyunca süren tartışmalara ev sahipliği yapması ise büyük ölçüde 1960’lı yıllarda Birleşmiş Milletler’e üye olan Üçüncü Dünya Ülkeleri sayesinde gerçekleşmiştir.

YUEİD kapsamında sürdürülen tartışmalar ve eleştiriler, bu dönemin sonlarında az gelişmiş ülkeler ya da üçüncü dünyanın uluslararası iletişim düzenine başkaldırısı anlamına gelen bir süreci başlatmıştır. Bu başkaldırının en önemli kavramları, bağımlılık tezleri bağlamında açığa çıkan kültürel emperyalizm, medya emperyalizmi ve elektronik sömürgecilik kavramlarıdır.

Şekil 4.1

Uluslararası Enformasyon Akışı.

Bilgi Notu:

Haziran 1947’de Harvard Üniversitesinde bir konuşma yapan ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Avrupa ekonomilerini tekrar kalkındırmak için çok geniş kapsamlı bir program önerdi. Marshall Planı; buna katılmak isteyen her Avrupa ülkesine Amerikan

mali yardımı, malzeme ve makinasını içeriyordu. Türkiye dahil, 16 Avrupa ülkesinin üyeleri Amerika'ya sunulmak üzere bir Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı hazırladılar. Bu program üzerine Amerika, 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu çıkardı. Amerika bu kanuna dayanarak daha ilk yılında 16 ülkeye (İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç) 6 milyar dolarlık bir ekonomik yardım yaptı. Bu yardım ileriki yıllarda 12 milyar dolara ulaştı. Marshall Planı, Sovyetler ve onun uydularına da açık olmakla birlikte, Doğu Bloku üyeleri buna katılmak istemediler. Marshall yardımları sonucunda ve üç yıllık bir süre içinde Avrupa'daki sanayi üretimi savaş öncesine oranla % 25, tarımsal üretim ise % 14'lük bir artış gösterdi. Dış Yardım Kanununun çıkması üzerine 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı kurdular. Marshall Planına karşılık Sovyetler de uyduları arasındaki ekonomik ilişkileri ve işbirliğini sıkılaştırmak için, Sovyet Dışişleri Bakanı'nın adına gönderme yapan Molotof Planı ikili ticaret düzenini kurdular. Zira, Çekoslovakya başta olmak üzere bazı uydu ülkeler, Marshall Planı'na katılmak için büyük istek göstermişti. 1948 Şubat'ındaki Çekoslovak darbesinde bunun büyük etkisi vardır.

** Truman Doktrini, 1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış plandır. Truman Doktrini, Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası politikasının değiştiğini ve Sovyet düşmanlığının bu yeni politikada temel esas olduğunu ilan etmiştir. Bu doktrin ile Amerika Birleşik Devletleri "komünizm tehdidi" altındaki devletlere mali ve askeri yardım yapacağını açıklamıştır.

** Colombo Planı, Güney ve güneydoğu Asya'daki Batı yanlısı ülkelere ekonomik yardım yapılması amacıyla 1950'de uygulamaya konan plandır. Başta İngiliz Milletler Topluluğu çerçevesinde gelişen bu örgütlenme, diğer Asya ülkelerinin de dahil olmasıyla genişlemiştir.

Kültürel Emperyalizm

1960 ve 1970'lerde gelişen yeni sömürgecilik ve bağımlılık konusundaki bu kuramsal çerçeve ve uluslararası enformasyon akışındaki dengesizlikler, medya donanım ve içeriği olarak akan uluslararası enformasyonun bağımlılığı güçlendirdiğini savunan kültürel emperyalizm kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürel emperyalizm, uluslararası politik ve ekonomik çıkarlar, kapitalist genişleme, enformasyon ve iletişim altyapılarının gelişmesi ve uluslararası enformasyon akışı arasında bir bağ olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle, Batı kültürel değerlerinin genelde iletişim altyapılarıyla ama özellikle de medya ve reklamlar aracılığıyla az gelişmiş ülkelerin otantik, geleneksel ve yerel kültürünü gelişmiş ülkelerin ticari çıkarları uğruna tahrip ettiği kültürel emperyalizm tezleri tarafından vurgulanmaktadır. Kültürel emperyalizmi Schiller " .. bir toplumun modern dünya sistemi içine çekilmesi amacıyla, onun egemen kesimlerinin dünya sisteminin egemenlik merkezinde geçerli değer ve yapılaraya uygun duruma getirilmek, hatta bunları özendirmek üzere kendi toplumsal kurumlarını şekillendirmesi için cezbedildiği, baskı altına alındığı, zorlandığı bazen de rüşvetle elde edildiği bir süreçler toplamı" olarak tanımlamaktadır.

Medya Emperyalizmi

Kültürel emperyalizm kavramıyla ilintili bir kavram olan medya emperyalizmi, uluslararası medya ürünlerindeki Batı ve özellikle ABD egemenliğini tanımlamak üzere kullanılmıştır. Merkez ve çevre ülkeler arasındaki medya eşitsizliklerine ve bu eşitsizliklerin özellikle de Batı egemenliğindeki haber ajansları, filmler, radyo ve televizyon içeriği gibi uluslararası medya ile ilişkili daha derin sorunlar olan bağımlılık, sömürü ve hegemonya ile ilişkisine vurgu yapan medya emperyalizminin iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, uluslararası haber ajansları ve çokuluslu medya şirketleri aracılığı ile Batı'nın uluslararası medya ticareti üzerinde sağlamış olduğu egemenliktir. İkincisi ise gelişmiş Batı ülkelerinin medya teknolojilerine, endüstriyel ve örgütsel düzenlemelerine, yayıncılık norm ve pratiklerine uyum sağlama zorunluluğu nedeniyle az gelişmiş ülkelere kültürel üretim ve tüketimin doğasının etkilenmesi ve izleyicilerin Batılı çok uluslu şirketlerin karlarını arttırma amaçlarına hizmet edecek bir biçimde düşünmek ve davranmak üzere manipüle edilmesidir. Medya emperyalizminin sonucu, sadece kültürel hegemonya değil, aynı zamanda tüketim ideolojisinin yükselmesi olarak da yaşanmaktadır.

Elektronik Sömürgecilik

Bu dönemde açığa çıkan ve uluslararası enformasyon akışı ve bu akıştaki eşitsizlikler ve dengesizlikleri vurgulayan bir diğer kavram da elektronik sömürgeciliktir. Yeni-sömürgecilik kavramından yola çıkarak Thomas L. McPhail tarafından önerilmiş olan elektronik sömürgecilik kavramı, bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısı ve donanımları alanındaki eşitsizliklere ve bu eşitsizliklerde çok uluslu şirketlerin rolüne vurgu yapmaktadır. Mc Phail'e göre, artık geçmişteki askeri ve ortaçağ sömürgeciliği yerini iletişim donanımı, yabancı-üretimli yazılım, mühendis, teknisyen ve enformasyonla ilgili teknik protokoller tarafından oluşturulan elektronik sömürgeciliğe bırakmaktadır. Elektronik sömürgecilik tezine göre bu süreç, aynı zamanda da yerel kültür ve toplumsallaştırma süreçlerini farklı derecelerde değiştiren, yeni yabancı normlar değerler ve beklentiler yerleştiren bir süreç olmuştur.

Üçüncü dünya koalisyonu ya da bağlantısızlar adı altında dünya uluslararası iletişim düzenine üçüncü dünya ülkelerinin başkaldırısı, incelediğimiz dönemin sonlarına doğru UNESCO düzleminde başarıya ulaşmıştır. UNESCO'nun 1976 yılında Nijerya'nın başkenti Nairobi'de yapılan 19. Genel Kurulu'nda, çağdaş toplumda iletişim sorunlarının tümünün, teknolojik gelişmelerin ve evrensel ilişkilerin gelişmesi ışığında incelenmesi kararlaştırılmış ve hemen ardından da Sean MacBride başkanlığında 16 üyeden oluşan bir komisyon atanmıştır. MacBride komisyonu, konuya ilişkin sonuç raporunu 1980 yılında Belgrad'da toplanan UNESCO 21. Genel Kurulu'na "Bir Çok Ses Bir Tek Dünya" başlığı altında sunmuştur. MacBride raporunda, UNESCO'nun daha önce kullandığı "enformasyonun serbest akışı" ve "basın özgürlüğü" kavramları yerine "serbest ve dengeli

akış” kavramı kullanılmış ve serbest ve dengeli akışın mümkün olabilmesi için telekomünikasyon tarifeleri, yönetim prosedürleri, teknolojinin uygulanması, kullanımı ve eğitimi, medya ile ilgili araştırmalar gibi konuları da içeren 82 ayrı öneri sunulmuştur. UNESCO’nun Üçüncü Dünya ülkelerinin eleştirilerini onaylamış olması, ABD’nin UNESCO’dan çekilme tartışmalarını da başlattı. ABD, 1984 yılı sonunda raporun ideolojik vurgularını, UNESCO’nun yönetimi ve bütçe gibi konulardaki şikayetlerini ve UNESCO’nun kuruluşundaki orijinal ilkelerden ayrıldığını ileri sürerek, UNESCO’dan ayrıldı. Ardından da İngiltere ve Singapur 1985 yılında UNESCO’dan ayrıldılar.

YENİ DÜNYA DÜZENİ VE KÜRESELLEŞME

Gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik liberalizm ve serbest piyasadan yana hükümetlerin iktidarda olmaları, 2.Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen politikaları yerine, serbest ticareti esas alan liberalizmin dünya çapında egemen hale gelmesine neden olmuştur. Yeni Dünya Düzeni kavramının siyasi literatüre egemen olmaya başladığı bu süreç, İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan hükümetlerinin piyasanın serbestçe işlemlerini sağlamak için önlemler almaya ve sermayenin serbestçe dolaşımının önündeki engelleri kaldırmak için yasal düzenlemelere gitmeye, serbestleştirme, özelleştirme politikalarını uygulamaya başladıkları süreçtir.

1989’da Sovyet rejiminin Doğu Avrupa’da çökmesi ve 1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerin bağımsız devletler topluluğuna dönüştüklerini açıklamalarıyla “soğuk savaş”ın bitmesi, Yeni Dünya Düzeninin meşruiyetini arttırmıştır. Bu dönemde Yeni Dünya Düzeni’nin bileşenleri, eski Sovyet etki bölgesinin kapitalist sistemle bütünleşmesi ve yeni pazarlar haline gelmesi; soğuk savaş döneminin askeri bloklarının yerini kendi bölgesel pazarlarını oluşturan ve bu yolla küresel piyasalarda güçlenmeye çalışan Avrupa Birliği, NAFTA gibi ekonomik blokların alması; iki kutuplu dengenin ortadan kalkması ile Amerika Birleşik Devletleri’nin güç kullanımında daha serbest hale gelmesi ve tek süper güç olması; geçmişte askeri ve politik kaygılar ile yaşatılan ülkelerin, dengeler bozulunca tüm kaynaklardan yoksun kalması ve yerel savaşlar ve krizlerin yaygınlaşması; enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle, iletişimin giderek daha büyük önem kazanması olarak tanımlanmıştır. Ancak tüm bunların dışında, Yeni Dünya Düzeni’nin en temel kavramı, ekonomide “sermaye ve piyasa” ikilisinin egemen olduğu, toplumsal alanda “bireyciliğin” ön plana çıkarıldığı, somut ifadesini bütün toplumsal süreçlerin piyasaya tabi kılınmasında bulan neo-liberalizmdir.

Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılan bu değişim ve dönüşümlere küreselleşme eşlik etmektedir. Küreselleşmenin bileşenleri ise, teknolojik gelişme ve sermayenin akışkanlaşması ve küresel bir nitelik kazanmasıdır. Yeni Dünya Düzeni ile başlayıp, küreselleşme ve enformasyon toplumu tezleri ile günümüze dek uzanan bu dönemin uluslararası iletişim açısından temel özellikleri ise iletişim alanının yeniden yapılandırılması, küresel iletişim politikaları, küresel iletişim ağlarında süren etkinlikler üzerinde belirleyici olan telif hakları ve sayısal bölünme olgularıdır.

İletişim Alanının Yeniden Yapılandırılması

1980’li yıllar, iletişim endüstrisinin gerek gelişmiş, gerekse azgelişmiş ülkelerde büyük artış gösteren yatırımlarla büyüdüğü ve stratejik sektörler arasına güçlü biçimde yerleştiği bir dönem olmuştur. Bu sürecin önemli değişimlerinden biri de, özellikle Avrupa’da 1920’li yıllarda şekillenen kamu hizmeti yayıncılığının tasfiye edilmesi ve yayıncılık alanının özel girişimlere açılmasıdır. Hizmetler sektörü içinde iletişimin önem kazanması ve uluslararası anlaşmalar yoluyla iletişim alanının serbestleştirilmesine gidilmesinde, gelişmiş ülkelerin iletişim endüstrilerinin de etkisi son derece büyüktür. Gelişmiş ülkelerin iletişim endüstrisi her yerde, özellikle de azgelişmiş ülkelerde yeni pazarlar aramakta, uluslararası piyasalarda genişlemeyi amaçlamaktadır. En önemli ihtiyaçları ise, ulusdevletlerin korumacı kurallarının ortadan kaldırılması, yabancı sermaye yatırımlarının kolaylaştırılması ve güvenli bir hale getirilmesi, yeni yatırım alanları açılmasıdır.

Küresel Enformasyon Ağı

20. yüzyılın son on yılında, kaçınılmaz ve kendiliğinden bir süreci tanımlayan öznesiz bir kavram olarak küreselleşme, ekonominin olduğu kadar, toplumsal, politik ve kültürel çözümlemelerin de temel bir kavramına dönüşmüştür. Enformasyon ve iletişim teknolojileri, büyük şirketler için hem üretimin hem de satışın küreselleşmesini kolaylaştıran yeni bir teknolojik temeli mümkün kılmıştır. Bunun yanında, enformasyon ve iletişim teknolojileri, geliştirmekte olan ve azgelişmiş ülkelerdeki kapitalist yapıların dünya kapitalist ekonomisi ile bütünleşmesi sürecini hızlandırmıştır.

Telif Hakları

Telif hakları kavramı oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Öncelikle sanat eserleri ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde daha yaygın ve işlevsel hale gelen telif hakkı (copyright) kavramı, enformasyonun önemli bir ekonomik girdiye dönüştüğü günümüz toplumları açısından yapı taşı olarak tanımlanmaktadır. ABD yasalarına göre, yazarın sahip olduğu bu hak kamu yararına hizmet temelinde, bilim ve güzel sanatlarda gelişmenin teşvikini amaçlayan, tamamiyle yasal bir haktır. Fikri hakların korunması konusundaki gelişme, bu konuya özgü ulusal yasaların kabulü ile öncelikle ulusal alanda olmuş ve koruma, önce ulusal sınırlar içinde sağlanmıştır.

SONUÇ YERİNE: MASAÜSTÜ SÖMÜRGEÇİLİK

ABD’nin oluşturduğu tek kutuplu dünyada, Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme süreçlerinin temel görünüşleri az gelişmiş ya da geliştirmekte olan ülkeler açısından, bir önceki dönemdeki ile benzerlikler gösteren bağımlılık, eşitsizlik ve denetim ilişkilerinin

sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu anlamıyla uluslararası iletişimin, uluslararası bağımlılık, eşitsizlik ve denetim ilişkileri açısından önceki dönemlerde yerine getirdiği işlevlerine yenilerinin eklendiği görülmektedir. Küresel iletişim ağlarının olanaklı kıldığı uluslararası ticaretin konusu haline gelen e-ticaret, e-sağlık, e-egitim gibi farklı hizmet alanları, daha önceden ulaşılması olanaksız olan kitleleri tüketici haline getirirken, gelişmekte olan ülkeleri de giderek daha da genişleyen ve derinleşen pazarlar haline getirmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler diğer yandan da bu küresel iletişimi sürekli kılacak teknolojileri edinmek için ulus ötesi şirketlere ve gelişmiş ülkelere bağımlı durumdadırlar. Uluslararası iletişim daha önceki dönemlerde gösterdiği özellikler ile birleşen bu yeni olgular, çevre ülkeler açısından bu yeni sürecin masaüstü (desktop) sömürgecilik olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Masaüstü sömürgecilik, merkez ülkelerin çevre ülkelerde yeni birikim düzeninin yeni ürünleri yanında her türlü bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerini (donanım, yazılım, içerik, hizmetler, uygulamalar) küresel iletişim ağı üzerinden gelir düzeyi yüksek kesimlerden başlayarak pazarlayabilmek için gerçekleştirdikleri eylemler ve politikalar bütünüdür.

SORULAR

1. Uluslararası iletişim ile aydınlanma ve liberalizm arasındaki ilişki aşağıdaki kavramlardan hangisi aracılığı ile kurulabilir?

- a. Egemenlik
- b. Evrenselcilik
- c. Ekonomi
- d. Bağımlılık
- e. Emperyalizm

2. Aşağıdakilerden hangisi sömürge ülkelere yapılan telgraf hattı yatırımlarının nedenlerindendir?

- a. Kalkınma
- b. Güvenlik ve denetim
- c. Evrensel barış
- d. Küreselleşme
- e. Gelişme

3. Uluslararası haber ajansları ile aşağıdaki olgulardan hangisi arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir?

- a. Kapitalizmin krizi
- b. 1. ve 2. Dünya Savaşları
- c. Telgrafın icadı
- d. Yeni Dünya Düzeni
- e. Gelişme ve Modernleşme paradigması

4. Aşağıdakilerden hangisi aydınlanma felsefesinin temel unsurlarından değildir?

- a. Akılcılık
- b. İlerleme
- c. Sekülerizm
- d. Gelenek
- e. Evrensellik

5. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin kurulma gerekçeleri arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- a. Uluslararası telgraf haberleşmesi için gerekli kuralları oluşturmak
- b. Uluslararası posta trafiği için gerekli kuralları oluşturmak
- c. Serbest pazarı ve açık ticareti güçlendirmek
- d. Telgrafın uluslararası yaygınlığını sağlamak
- e. Telgraf aracılığı ile haberleşme hakkını düzenlemek

6. 2. Dünya Savaşı'nın sonrasındaki dönemde, uluslararası iletişimin şekillenmesi açısından önemli olaylar arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- a. Uluslar arası haber ajanslarının etki alanlarını paylaşım anlaşması yapmaları
- b. Savaş sonrasında ABD'nin etki alanı geniş bir ekonomik güç olarak ortaya çıkışı
- c. Sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları
- d. ABD ve SSCB arasında başlayan soğuk savaş
- e. Kamu işletmeciliğinin yaygınlaşması

7. "Bir Çok Ses Bir Tek Dünya" başlığı ile hazırlanan MacBride raporunda uluslararası enformasyon akışına dair savunulan kavram hangisidir?

- a. Enformasyonun serbest akışı
- b. Enformasyonun özgür akışı
- c. Enformasyonun birikimli akışı
- d. Enformasyonun dengeli akışı

e. Enformasyonun serbest ve dengeli akışı

8. Aşağıdakilerden hangisi Yeni Dünya Düzeninin bileşenlerinden olamaz?

- a. SSCB'nin dağılması
- b. Bölgesel ekonomi blokları
- c. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler
- d. Soğuk savaşın sona ermesi
- e. Azgelişmiş ülkelerin güçlenmesi

9. Yeni Dünya Düzeninde iletişim alanı yeniden yapılandırılırken aşağıdaki politikalardan hangisi uygulanmamıştır?

- a. Kamu yayıncılığının tasfiyesi
- b. İletişim alanındaki kamu işletmelerinin özelleştirilmesi
- c. İletişim alanının serbestleştirilmesi
- d. İletişim ağlarının sıkı biçimde düzenlenmesi
- e. İletişim alanının kuralsızlaştırılması

10. Aşağıdakilerden hangisi geçmiş dönemlerden farklı ve sadece Yeni Dünya Düzeni ile başlayıp günümüze uzanan sürece dahildir?

- a. Hizmetler alanının uluslararası ticarete açılması
- b. Uluslararası haber ajansları
- c. Gelişmiş ülkelerde üretilen iletişim teknolojilerine bağımlılık
- d. Batı ülkelerinin uluslararası iletişim alanındaki egemenliği
- e. Enformasyon akışındaki dengesizlikler

1. A   2. B   3. C   4. D   5. B   6. A   7. E   8. E   9. D   10. B

